

Η ΑΝΑΓΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΕΥΧΩΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ¹.

Αρχιμανδρίτου Νικοδήμου,
ήγουμένου Ίεράς Μονῆς Παναγίας
Χρυσοποδαριτίσσης - Νεζερωῶν (Πατρῶν).

Ἡ συσσώρευσις πλήθους ἀμφιβολιῶν περὶ τὴν ὀρθότητα τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐδημιούργησε εἰς τὶς ἡμέρας μας ἐντονώτατο προβληματισμό, ἐπειδὴ ἀνεσύρθη πρὸς ἐπανεξέτασι μέγας ἀριθμὸς θεμάτων, σχεδὸν ὅλων ἐξ ἴσου σημαντικῶν. Ἡ παροῦσα εἰσήγησις θὰ ἀναφερθῆ εἰς τὸν τρόπο τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας, μὲ τὴν συνείδησιν ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ παρωνυχίδα, οὔτε μία τυπικὴ διάταξι, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν θεολογίαν τῆς λατρείας καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ὅλης πνευματικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἐξετάζοντας τὸ θέμα τῆς ἀναγνώσεως τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν θὰ ἀναφερθῶ, ἐκτὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης, εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανονισμούς καὶ εἰς τοὺς ἁγίους Πατέρας, οἱ ὅποιοι καὶ προϋποθέσεις εἶχαν, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔδειξαν διὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν. Δὲν θὰ χρησιμοποιήσω καθόλου αἰρετικὰ μαρτυρία, λ.χ. τὸν Θεόδωρο Μομφουεστίας (δ' αἰ.), ἢ τὴν συροχαλδαϊκὴν λειτουργίαν τοῦ Ἀδδαίου καὶ Μάριος, γὰρ νὰ ὑποστηρίξω τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν², ὅπως δὲν θὰ χρησιμοποιούσα τὴν κοπτικὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου, γὰρ νὰ ὑποστηρίξω τυχὸν τὴν εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀνάγνωσί τους³. Ἐπειδὴ αὐτές, ὡς καρποὶ τῶν αἰρέσεων, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ τελετουργικὸν μέρος, δὲν ἠμποροῦν νὰ προσφέρουν λύσεις σὲ κάποιον πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας.

Μελετῶντες τὴν Πατερικὴν γραμματείαν, ὅπου σχετίζεται μὲ τὴν θείαν Λειτουργίαν, θὰ πρέπη νὰ λάβωμε ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Πατέρες, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Λειτουργίαν, δὲν τὴν μελετοῦν ἱστορικῶς, δὲν συζητοῦν τοὺς πιθανοὺς τρόπους δημιουργίας ἢ ἐξελιξέως τῆς. Κατ' αὐτοὺς εἶναι δεδομένο πῶς ὅ,τι συνιστᾷ "θεσμοθεσίαν" τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς παραδεδομένο, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὶς καινοτομίας τῶν αἰρετικῶν. Οἱ Πατέρες, λοιπόν, ἐξετάζουν τὴν θείαν Λειτουργίαν κυρίως θεολογικῶς, γι' αὐτὸ καὶ οἱ τελετουργικὲς τους παρατηρήσεις συνιστοῦν ἀληθῆ πρακτικὴν θεολογίαν. Οἱ Πατερικὲς ἀναφορὲς εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν εὐρίσκονται, περιστάσιακῶς μὲν εἰς τὶς κατηχήσεις, τοὺς ἑορταστικούς λόγους καὶ τὶς ἐπιστολὰς τους, συστηματικῶς δὲ εἰς τὰ λειτουργικὰ τους ὑπομνήματα, ὅπου καὶ διατυπώνουν ὀλοκληρωμένως τὴν μακροαίωνα παράδοσι.

Ὑπ' αὐτές τὶς προϋποθέσεις ἢ σύγχρονος ἀντίληψις ἀντιμετωπίσεως τῶν ἱερῶν λειτουργικῶν κειμένων, (βάσει τῆς

χειρογράφου καὶ ἐντύπου παραδόσεως, βάσει τῶν διαφόρων ομάδων κωδίκων ἢ τῶν παλαιογραφικῶν μεθόδων), καίτοι ἐμφανίζεται ὡς στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας, δὲν μὲ εὐρίσκει ἀπολύτως σύμφωνο. Ἡ διαφωνία μου ἔγκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ γεγονός ὅτι οἱ κώδικες, ὡς γνωστόν, δὲν περιέχουν πάντοτε σαφεῖς λειτουργικὲς ὑποσημειώσεις, τὶς λεγόμενες “ρουμπρικές”⁴, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐπειδὴ τὸ θέμα εἶναι κυρίως θεολογικόν, θὰ πρέπη, κατὰ συνέπειαν, οἱ σημειώσεις τῶν ἀντιγραφέων, ἂν ποτὲ ὑπάρχουν, νὰ προσαρμόζονται πρὸς τὴν θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετον.

Ἡ Καινὴ Διαθήκη περὶ τῶν καθαγιαστικῶν εὐχῶν.

Ἐξ ἀρχῆς ἡ προσπάθεια, θὰ ἤμποροῦσα νὰ εἰπῶ, τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς λεγομένης “λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως” εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦταν νὰ σπεύσουν νὰ εὕρουν ἀγιογραφικὰ ἐρείσματα διὰ νὰ στηρίξουν θεωρητικῶς τὶς προσπάθειές τους, μία τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ἡ εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀνάγνωσις τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν. Δυστυχῶς, ἂν καὶ ὀρθόδοξοι, ἀπαξιῶμε νὰ ἀκούσωμε τὸν Μέγα Βασίλειον λέγοντα: “Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας, τὶς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν κατέλοιπεν; ..Οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἦν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ σιγῇ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐφύλαξαν, καλῶς ἐκεῖνο δεδιδασμένοι, τῶν μυστηρίων τὸ σεμνὸν σιωπῇ διασώζεσθαι;”⁵.

Ἔτσι, μετὰ πρόχειρον ἀνάγνωσι τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἐστάθησαν εἰς τὸ Μυστικὸν Δεῖπνον τοῦ Κυρίου, θεωροῦντες πῶς ἡ λέξις “εὐχαριστήσας”⁶ ἐσήμαινε τὸ περιεχόμενον τῆς καθαγιαστικῆς εὐχῆς. Σαφῶς, ὅμως, διαφαίνεται ἐκ τοῦ ἱεροῦ κειμένου ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς εὐχῆς ἐκείνης ἔμεινε ἀδημοσίευτο, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συστατικούς λόγους: “Λάβετε φάγετε...πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες...”. Καὶ τοῦτο, εἴτε ἐπειδὴ ἡ εὐχή αὐτὴ ἐξ ἀρχῆς ἀνήκε εἰς τὴν “disciplina arcani”, δηλαδὴ τὴν “ἀπόρρητον διδασκαλίαν”⁷, εἴτε ἐπειδὴ μυστικῶς ἀνέπεμψε αὐτὴν ὁ Κύριος. Ὅ,τι καὶ ἂν ἰσχύη, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ Μυστικὸν Δεῖπνον ἐπ' οὐδενὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρότυπο διὰ τὴν ἀνάγνωσι τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ κατέφυγαν εἰς τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πολὺ ἐστάθησαν εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον, ὁποῦ γράφει: “Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσης τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου πῶς ἐρεῖ τὸ ἄμην ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστία;”⁸. Τὸ χωρίον μάλιστα αὐτό, ἐπὶ σειρᾷ ἐτῶν, ἐθεωρήθη ὡς ἡ πλέον ἀφοπλιστικὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς. Ὅμως, ὀλίγον προσεκτικωτέρᾳ μελέτῃ τοῦ κειμένου μᾶς πείθει σαφέστατα ὅτι,

τὸ συγκεκριμένον ἐδάφιον οὐδεμία σχέσι ἔχει μὲ τὴν τέλεσι τῆς θείας Εὐχαριστίας, πολὺ δὲ περισσότερο μὲ τὸν τρόπο ἀναγνώσεως τῶν καθαγιαστικῶν εὐχῶν. Ἡ μαρτυρία αὐτῆ τοῦ ἀποστόλου Παύλου δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν μυστικὸν τρόπον ἀναγνώσεως κάποιας συγκεκριμένης εὐχῆς, πολὺ δὲ περισσότερο τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδυναμία κατανοήσεως τοῦ περιεχομένου τῆς προσευχῆς, ὅταν αὐτὴ ἐλέγετο εἰς ἓνα ἄγνωστο γλωσσικὸν ἰδίωμα, ὅχι ὑπὸ τοῦ ἱερέως ὀπωσδήποτε, ἀλλ' ὑπ' ἐκείνου ὅπου εἶχε τὸ χάρισμα τῆς γλωσσολαλίας.

Ἔτσι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύει: «Ὁ δὲ λέγει, τοῦτο ἐστίν· ἂν εὐλογῆσης τῇ τῶν βαρβάρων φωνῇ, οὐκ εἰδὼς τί λέγεις, οὐδὲ ἐρμηνεῦσαι δυνάμενος, οὐ δύναται ὑποφωνῆσαι τὸ Ἀμήν ὁ λαϊκός. Οὐ γὰρ ἀκούων τό, “Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων”, ὅπερ ἐστὶ τέλος, οὐ λέγει τὸ Ἀμήν»⁹.

Ὁ μοναχὸς Εὐθύμιος Ζιγαβηνὸς σημειώνει: «Ἐὰν γὰρ εὐλογῆσης τὸν Θεὸν τῷ πνευματικῷ χαρίσματι τῷ τῆς ξένης γλώσσης, πῶς ἐρεῖ τὸ “Ἀμήν” ἐπὶ τῇ σῇ εὐλογίᾳ ὁ λαϊκός... ἀγνοῶν ἃ λέγεις; Ἔθος γὰρ τοὺς λαϊκοὺς ἐπιφθέγγεσθαι τῷ τέλει τῆς εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας τῶν ἱερέων τὸ “Ἀμήν”· ὁ συγκαταθέσεώς ἐστὶ γνώρισμα, τὸ “ἀληθῶς” καὶ “ὄντως” σημαῖνον»¹⁰.

Καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης γράφει: «Ὅταν ἐσὺ χριστιανὲ ψάλλης, ἐὰν εὐλογῆσης τὸν Θεὸν μὲ τὸ πνεῦμα, ἤγουν μὲ τὸ πνευματικὸν χάρισμα ὅπου ἔχεις, διὰ μέσου ἄλλης γλώσσης, ἀδήλου εἰς τοὺς ἀκούοντας, ἐκεῖνος ὅπου ἀναπληροῖ τὸν τόπον τοῦ ιδιώτου, ἤγουν ὁ λαϊκός, πῶς θέλει εἰπῆ τὸ “Ἀμήν” ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐδικὴν σου εὐχὴν; Ὅταν γὰρ, λόγου χάριν, ἐσὺ μὲν εἰπῆς ἀσαφῶς καὶ εἰς ἄλλην γλώσσαν πρὸς τὸν Θεόν· “Εὐλογητὸς εἶ Κύριε, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων”, πῶς θέλει ἀποκριθῆ εἰς αὐτὸ ὁ λαϊκός τὸ συνηθισμένο “Ἀμήν”, ὅπου δὲν ἀκούει, οὔτε ἐννοεῖ τί λέγεις; Ὅστε οὐδὲ ὠφελεῖται ὅλως αὐτὸς ἀπὸ τὴν προσευχὴν καὶ εὐχαριστίαν τὴν ἐδικὴν σου, τὴν εἰς ἄλλην γλώσσαν λεγομένην»¹¹.

Εἰς ὀλόκληρο τὴν Καινὴ Διαθήκην ἔχουν καταγραφῆ κάποιες προσευχές, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν ἔχει σχέσι μὲ τις καθαγιαστικὴς εὐχὴς τῆς θείας Λειτουργίας. Γι' αὐτό, λοιπόν, ἡ Καινὴ Διαθήκη, ὅπου περιέχει γενικῶς πενιχρὲς λειτουργικὴς μαρτυρίες, εἶναι ἀδύνατον νὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἀμέσως περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Οἱ μαρτυρίες τῶν Πατερικῶν κειμένων.

1. Ὁ ἅγιος Κλήμης ἐπίσκοπος Ρώμης, περὶ τὸ 95 μ.Χ., εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολή του, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ χρονολογικῶς τὸ ἀρχαιότερο χριστιανικὸ κείμενο μετὰ τὰ θεόπνευστα βιβλία τῆς Καινῆς

Διαθήκης, γράφει περὶ τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου, τοῦ τελετουργικοῦ τῆς θείας Λατρείας καὶ τῶν διαφόρων τάξεων τῶν χριστιανῶν¹². Μάλιστα, εἰς τὸ λδ' κεφάλαιο τῆς ἐπιστολῆς μαρτυρεῖται ὅτι ὁ ἐπινίκιος ὕμνος, “Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ...”, ἦταν ἤδη καθιερωμένος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν λατρεία ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ α' αἰῶνος¹³. Ὅμως, καμμία ἔνδειξις δὲν ὑπάρχει περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν, ἐνῶ εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι οἱ εὐχές, ὅπου ἀναφέρονται ἐκεῖ, δὲν ἔχουν σχέσι μετὰ τὴν θεία Λειτουργία.

2. Τὸ βιβλίον τῆς “Διδαχῆς τῶν δώδεκα Ἀποστόλων”, ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ β' αἰῶνος, ἀναφέρει, εἰς τὸ θ' καὶ ι' κεφάλαιο, κάποιες εὐχές “περὶ τῆς εὐχαριστίας”, “περὶ τοῦ ποτηρίου” καὶ “περὶ τοῦ κλάσματος”¹⁴. Δὲν ὑποδηλώνεται πάλιν ὁ τρόπος τῆς ἀναγνώσεώς τους, ἀλλὰ, ὅπως εἶναι καταχωρημένες, παρέχεται ἡ δυνατότης νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἀνεγινώσκοντο μᾶλλον εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ. Ὅμως, μετὰ προσεκτικὴν ἀνάγνωσιν εὐκόλως διαπιστώνεται ὅτι, οἱ εὐχές αὐτὲς ἐδιαβάζοντο πρὸ καὶ μετὰ τοῦ γεύματος καί, κατὰ συνέπειαν, δὲν εἶχαν σχέσι μετὰ τὴν θείαν Εὐχαριστία¹⁵. Μόνον τὸ ιδ' κεφάλαιον ἀναφέρεται εἰς τὴν θεία Λειτουργία, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο “κατὰ Κυριακὴν”, ἀλλ' οὐδεμία λειτουργικὴ εὐχὴ ἀναγράφεται ἐκεῖ, οὔτε βεβαίως ὁ τρόπος ἀπαγγελίας τους¹⁶.

3. Ἡ πρώτη, ἐκτενὴς κάπως, περιγραφή τῆς θείας Λειτουργίας καταγράφεται εἰς τὴν “Πρώτην ἀπολογία” τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου (+165) πρὸς τὸν ρωμαῖον αὐτοκράτορα Ἄντωνινο τὸν εὐσεβῆ, περὶ τὸ 150 μ.Χ. Ἡ ἀπολογία αὐτὴ συνετάγη ὑπὸ ἐκτάκτους καὶ εἰδικὰς συνθήκας, γιὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τοὺς χριστιανούς, ὅπου τοὺς ἐμέμφοντο ὅτι τελοῦν μυστικῶς παράνομες τελετές. Εἰς τὸ ξε' κεφάλαιό της περιγράφεται ἡ θεία Εὐχαριστία, τῆς ὁποίας προηγεῖται τὸ μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος¹⁷, ἐνῶ εἰς τὸ ζζ' κεφάλαιο ἡ συνήθης Λειτουργία τῆς Κυριακῆς¹⁸. Ἡ περιγραφή τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου παρέχει πολλὰ βασικὰ πληροφορία γιὰ τὴν τέλεσιν τῆς θείας Λειτουργίας, ἀλλ' οὐδεμία ἀπολύτως γιὰ τὸν τρόπο ἀναγνώσεως τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν, οἱ ὁποῖες --μάλιστα δὲ ἡ Ἀναφορά-- ἦσαν αὐτοσχέδιες. Ἡ πληροφορία του, ὅτι “ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· Ἀμήν”, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἔμμεσος ἀπόδειξις τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς τοῦ ἱερέως¹⁹.

Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ εἶναι μόνον ἀπλὴ ὑπόθεσις. Διότι ἀντιθέτως, θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ συμπεράνη ὅτι ὁ λαὸς ἀντελαμβάνετο τὸ πέρας τῆς εὐχῆς καὶ ἐπευφημοῦσε λέγων τὸ “Ἀμήν”, ὅχι ἐπειδὴ ἤκουε ὀλόκληρον τὴν αὐτοσχέδιον εὐχὴν τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀκροτελεύτιον αὐτῆς, ὅπως ὑποδηλώνει καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «Οὐ γὰρ ἀκούων τὸ “εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων” ὅπερ ἐστὶ τέλος, οὐ λέγει τὸ “Ἀμήν”» (ἐνθ.

άνωτ.). Η εὐχή τῆς θείας Εὐχαριστίας τότε δὲν εἶχε κάποιο μόνιμο τύπο, ἀλλά, καίτοι ἐστρέφετο περὶ ὠρισμένα κύρια σημεῖα, τὰ ὅποια διετηροῦντο ἀμετάβλητα ἐκ τῆς Ἀποστολικῆς παραδόσεως, ἐπαφίετο, τρόπον τινά, εἰς τὴν ἔμπνευσι τοῦ λειτουργοῦ κατὰ τὴν ὥρα τῆς προσφορᾶς²⁰.

Ἄλλ' ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς “Διδαχῆς”, εἰς τὶς εὐχὲς ὑπῆρχε ἤδη κάποιο σταθερὸν ἀκροτελεύτιον, ὅπως λ.χ. τὸ “Σοὶ ἢ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας”²¹. Ἔτσι, λοιπόν, τὸ νὰ ἤκουεν ὁ λαὸς μόνον τὴν δοξολογικὴν κατάληξι τῆς εὐχῆς, προκειμένου νὰ ἐπευφημήσῃ διὰ τοῦ “Ἀμήν”, εἶναι πολὺ πιὸ πειστικόν, διότι ἀποτελεῖ παγία πρᾶξις εἰς ὅλες τὶς ἱερατικὰς εὐχὰς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, πρᾶξις ὅπου ἔχει ἀπόλυτον ἐφαρμογὴν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Περὶ τούτου σαφῶς θὰ ὁμιλήσῃ, τὸν ἰδ' αἰῶνα, ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας ἐρμηνεύων τὴν θεία Λειτουργία καὶ λέγων: “Ἐν ὅσῳ δὲ τῶν αἰτήσεων ὁ διάκονος ἐξηγεῖται, καὶ ὁ ἱερός λαὸς εὐχεται, ὁ ἱερεὺς ἔνδον εὐχὴν ποιεῖται ἡσυχῇ καὶ καθ' ἑαυτόν... Τὴν εὐχὴν τελέσας, τὴν αἰτιολογίαν ταύτην, (δηλαδὴ “ὅτι σοι πρέπει...”), ὅτι καὶ ἀκροτελεύτιος οὕσα καὶ δοξολογία ἐστίν, εἰς ἐπήκοον πάντων ἀναγινώσκει, ἵνα τοῦ ὕμνου κοινωνοὺς ἅπαντας λάβῃ, καὶ ὑπὸ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ὁ Θεὸς ὑμνηθῇ. Καὶ τοίνυν ἀκούοντες κοινωνοῦσιν αὐτῷ τοῦ ὕμνου. Εἰπόντος γὰρ ἐκείνου καὶ δοξολογήσαντος, οἱ πιστοὶ πάντες τὸ “Ἀμήν” ἐπιλέγουσι, καὶ τοῦτο τὸ ῥῆμα βοήσαντες οἰκειοῦνται πάσας τὰς ἐκείνου φωνὰς”²².

4. Ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος ἐπίσκοπος Λουγδούνου, τὸν β' αἰῶνα, καίτοι παρέχει τὴν σπουδαιότατη πληροφορία τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς, δὲν λέγει τίποτε ἀπολύτως περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεώς της. Ἐπειδὴ, ἀσφαλῶς, ἦταν εἰς ὅλους γνωστὴ ἢ κρατοῦσα τάξις τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως, γι' αὐτὸ καὶ ἀγνοεῖτο ἀπὸ πολλοὺς τὸ περιεχόμενον τῆς καθαγιαστικῆς αὐτῆς εὐχῆς²³.

5. Ἡ “Ἀποστολικὴ παράδοσις” τοῦ Ἰππολύτου Ρώμης, ἔργο τῶν ἀρχῶν τοῦ γ' αἰῶνος, οὐδὲν σαφὲς περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν ἀναφέρει. Ὁ α' πληθυντικός, εἰς τὸν ὅποιον ἔχει συνταχθῆ, δὲν συμπεριλαμβάνει τοὺς λαϊκοὺς, ἀλλὰ μόνον τὸν ἐπίσκοπο καὶ τοὺς συλλειτουργοὺς τοῦ πρεσβυτέρους. Γι' αὐτὸ καὶ λέγει: “Μεμνημένοι... προσφέρομέν σοι... εὐχαριστοῦντές σοι, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἐστᾶναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεύειν σοι...”²⁴.

6. Ὁμοίως καὶ τὰ βιβλία τῶν “Ἀποστολικῶν Διαταγῶν”, τοῦ δ' αἰῶνος, δὲν ὁμιλοῦν σαφῶς πάντοτε περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν καθαγιαστικῶν εὐχῶν. Ἡ φρᾶσις: “Μετὰ ταῦτα γινέσθω ἡ θυσία, ἐστῶτος παντός τοῦ λαοῦ καὶ προσευχομένου ἡσύχως”²⁵, ὅπου ἀναφέρεται εἰς τὴν

τέλεσι τῆς θείας Εὐχαριστίας, δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀκροάσεως τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν ὑπὸ τῶν λαϊκῶν. Ἀντιθέτως μάλιστα, ἢ διατύπωσις: “Ἡ θυσία γινέσθω... τοῦ λαοῦ προσευχομένου”, ὅπου θυμίζει τὴν ἀντίστοιχο: “Σοὶ προσφέροντες... σὲ ὑμνοῦμεν” τῆς συγχρόνου Λειτουργίας, δεικνύει ὅτι, ἐνῶ ὁ ἱερεὺς προσέφερε τὴν θυσία, ὁ λαὸς παραλλήλως προσήχετο μὲ τὸν ἰδικό του τρόπο.

Ἡ ἀποψις αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ μία ἐπομένη χαρακτηριστικὴ φράσι: “Εὐξάμενος οὖν καθ’ ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἱερεῦσιν”²⁶. Ἐδῶ σαφῶς πλέον φαίνεται ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἀπήγγελλε κάποιες εὐχὲς χαμηλοφώνως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ τὸν ἀκούουν μόνον οἱ συλλειτουργοὶ τοῦ ἱερεῖς. Κάτι δηλαδή, ὅπου ἰσχύει μέχρι σήμερον κατὰ τὴν τέλεσι τῆς ὀρθοδόξου θείας Λειτουργίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν οὐνιτικὴ λειτουργία, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ οὐνίται συλλειτουργοὶ “ἀπαγγέλλουν ὁμοῦ μεγαλοφώνως τοὺς καθαγιαστικούς λόγους”²⁷.

7. Εἰς τὴν “Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορία” τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (+340), σώζεται μία ἐπιστολὴ τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας (+265) πρὸς τὸν πάπα Ρώμης Εὐστόν, ὅπου ὁμιλεῖ διὰ τὴν περίπτωσι κάποιου, ὅπου ἐβαπτίσθη ἀπὸ μίαν αἰρετικὴν ὁμάδα, ἀλλ’ εἶχε προσέλθει εἰς τὴν Ὀρθοδοξία πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἤδη πρὸ τοῦ “μακαρίου Ἡρακλᾶ”, τοῦ προκατόχου του²⁸. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἤκουσε κατ’ ἐκεῖνες τὶς ἡμέρας τὶς βαπτιστικὰς εὐχὰς τῶν ὀρθοδόξων καὶ διεπίστωσε, μετὰ τόσα χρόνια, ὅτι ἐκεῖνος δὲν εἶχε δεχθῆ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς βάπτισμα, γι’ αὐτὸ καὶ ἐζήτησε ἐπιμόνως νὰ βαπτισθῆ. Ὁ Διονύσιος, ὅμως, δὲν “ἐτόλμησε ποιῆσαι τοῦτο”, ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἤδη ἐκοινωνοῦσε ὡς πιστὸς καὶ συμμετεῖχε εἰς τὴν θεία Λειτουργίαν: “Εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμήν”, ὅπως γράφει εἰς τὴν ἐπιστολὴ του.

Ἐξ αὐτῆς τῆς πληροφορίας κάποιοι ἐρευνηταὶ συνεπέραναν ὅτι κατὰ τὸν γ’ αἰῶνα ἢ ἀγία Ἀναφορὰ ἀνεγινώσκετο εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ²⁹. Ὅμως ἢ φράσις: “εὐχαριστίας ἐπακούσαντα”, δὲν σημαίνει ὅτι ἄκουσε ὅπωςδήποτε τὶς καθαγιαστικὰς εὐχὰς, ἀλλὰ γενικῶς τὴν θεία Λειτουργίαν, ἐφ’ ὅσον μάλιστα εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους πόσο σημαντικὸν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, “προσφέροντες” οἱ ἱερεῖς τὰ τίμια Δῶρα, ὁ λαὸς συμμετέχει διὰ τοῦ “Σὲ ὑμνοῦμεν”, ἤδη “συνεπιφθεγξάμενος τὸ Ἀμήν” κατὰ τὴν ἐκφώνησι τῶν συστατικῶν λόγων. Ἄλλως τε, κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, ὄχι ἢ ἀκροάσις τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς, ἀλλὰ ἢ ὅλη συμμετοχὴ εἰς τὴν τέλεσι τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι ἢ πασχάλιος νύκτα, ὅπου ἐκβάλλει εἰς τὴν αἰωνιότητα, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν ἤδη εἰσέλθει ὅσοι ἠθέλησαν νὰ συμμετάσχουν εἰς ἐκείνην³⁰.

Ἄλλ’ ἴσως, “ἢ καλυτέρα ἐξηγήσι τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου, ὅπου εἶναι ἰδιαίτερος ἀσαφές, θεωρεῖται ἢ πιθανότης νὰ εἶχε εἰσέλθει ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος προσφάτως εἰς τὶς τάξεις τοῦ κατωτέρου κλήρου, γι’ αὐτὸ καὶ θὰ

εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἀκούσῃ τότε μία μυστικὴ εὐχή, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχε ἀκούσει ἄλλῃ φορὰ, παρὰ μόνον κατὰ τὴν στιγμὴ τῆς βαπτίσεώς του³¹.

8. Ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων (+387), εἰς τὴν Ε' "Μυσταγωγικὴ Κατήχησις" του, ἀφῆνει νὰ φανῆ ὅτι ὑπῆρχαν δύο τρόποι ἀπαγγελίας τῶν εὐχῶν. Γι' αὐτὸ γράφει ἄλλοτε μὲν ὅτι "βοᾶ ὁ ἱερεὺς", ἄλλοτε δὲ ὅτι "ὁ ἱερεὺς λέγει"³², κάτι ὅπου θυμίζει σαφῶς τὸ "λέγει μυστικῶς" καὶ "λέγει ἐκφώνως", τῆς συγχρόνου λειτουργικῆς πράξεως.

9. Ὁ Μέγας Βασίλειος (+378) σαφῶς διδάσκει ὅτι ἡ εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς εἶναι "ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἣν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ σιγῇ οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐφύλαξαν, καλῶς ἐκεῖνο δεδιδαγμένοι, τῶν μυστηρίων τὸ σεμνὸν σιωπῇ διασώζεσθαι", ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη³³. Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι καὶ ἡ ἐπισήμανσις του διὰ τὴν Ἀποστολικὴ προέλευσι τῆς ἀθεάτου καὶ σιωπηρᾶς ἐπιτελέσεως τῶν Μυστηρίων: "Οἱ τὰ περὶ τὰς ἐκκλησίας ἐξ ἀρχῆς διαθεσμοθετήσαντες Ἀπόστολοι καὶ Πατέρες, ἐν τῷ κεκρυμμένῳ καὶ ἀφθέγκτῳ τὸ σεμνὸν τοῖς μυστηρίοις ἐφύλασσαν· οὐδὲ γὰρ ὅλως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημῶδη καὶ εἰκαίαν ἀκοὴν ἐκφορον... Ἄ γὰρ οὐδὲ ἐποπτεύειν ἕξεστι τοῖς ἀμυήτοις, τούτων πῶς ἂν ἦν εἰκὸς τὴν διδασκαλίαν ἐκθριαμβεύειν ἐν γράμμασιν;"³⁴.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (+390) παραγγέλλει "σιωπῇ τιμᾶσθαι τὰ ἅγια"³⁵, καὶ "μυστικῶς τὰ μυστικὰ φθέγγεσθαι καὶ ἀγίως τὰ ἅγια"³⁶.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης (+395), εἰς τὴν "Πρὸς τὸν Λητόιον ἐπίσκοπον Μελιτηνῆς" ἐπιστολῇ του, ὁμιλεῖ περὶ "μυστικῆς ἐπιτελουμένης εὐχῆς"³⁷.

10. Τέλος, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (+407), ἀναφέρεται μὲν συχνὰ εἰς τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν, ἀλλ' ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς καὶ ὄχι τελετουργικῆς. Ἐξετάζει γενικῶς αὐτὴν ἀπὸ πλευρᾶς θεολογικῆς καὶ πνευματικῆς, γι' αὐτὸ καὶ οὐσιαστικῶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ συνεισφέρει εἰς τὸ θέμα μας. Ὅμως, χαρακτηριστικωτέρως ὅλων εἶναι, νομίζω, ἡ ἠ' ὁμιλία του "Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου", ὅπου ἀναφέρεται διὰ μακρῶν εἰς τὶς σχέσεις κλήρου καὶ λαοῦ, "ἵνα μάθωμεν ὅτι σῶμά ἐσμεν ἅπαντες ἐν, τοσαύτην ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους διαφορὰν, ὅσην μέλη πρὸς μέλη, καὶ τὸ μὴ τὸ πᾶν ἐπὶ τοὺς ἱερέας ῥίπτωμεν"³⁸.

Εἰς μίαν ἀποστροφή τῆς ὁμιλίας του αὐτῆς, περὶ τὴν τέλεσι τῆς θείας Εὐχαριστίας, μᾶλλον ἐνισχύει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ λαὸς δὲν ἤκουε τὴν εὐχή τῆς Ἀναφορᾶς, διότι λέγει: "Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινὰ· οὐδὲ

γὰρ (ὁ ἱερεὺς) εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας. Πρότερον γὰρ (τῶν λαϊκῶν) λαβῶν φωνήν, εἶτα συντιθεμένων, (ἀφοῦ συμφωνήσουν οἱ λαϊκοί), ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται (ὁ ἱερεὺς) τῆς εὐχαριστίας³⁹.

Ὁ ἅγιος Πατήρ, λοιπόν, σαφῶς ἐννοεῖ ὅτι μόνον ὁ ἱερεὺς “εὐχαριστεῖ”, (κάτι ὅπου συμβάλλει πολὺ περισσότερο εἰς τὸ ὅτι ἡ Εὐχαριστία ἀνεγινώσκετο μυστικῶς), ἀλλ’, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐπ’ οὐδενὶ δικαίῳ τὴν ἄποψιν τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς. Τὰ λόγια του: “Ἐν ταῖς εὐχαῖς δὲ πολὺ τὸν λαόν, ἴδοι τις, ἂν συνεισφέροντα”, καί: “Τί θαυμάζεις, εἴ που (ἂν κάποιες φορὲς) μετὰ τοῦ ἱερέως ὁ λαὸς φθέγγεται, ὅπου γε καὶ μετ’ αὐτῶν τῶν Χερουβὶμ καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων κοινῇ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους ὕμνους ἀναπέμπει”⁴⁰, ὑποδηλώνουν σαφῶς τὸ “Ἀμήν”, τὸ “Κύριε ἐλέησον”, τὸ “Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου”, τὸ “Παράσχου Κύριε”, τὸ “Εἰς Ἅγιος...”, τὸν Τρισάγιον καὶ τὸν Ἐπινίκιον ὕμνον, τὸ “Σὲ ὕμνοῦμεν...”, κτλ. Τὰ λόγια αὐτὰ δηλαδὴ τοῦ λαοῦ, δὲν ἀποτελοῦν μίαν συμμετοχὴν παθητικὴν. Δὲν εἶναι μία μουσικὴ ὑπόκρουσις τῶν εὐχῶν τοῦ ἱερουργοῦ. Εἶναι μία “συνεισφορά”, μία μαρτυρία τῆς ἀχωρίστου ὁμοουσιότητος, τοῦ ταυτισμοῦ, ὅλων εἰς τὰς εὐχὰς. Καὶ πραγματοποιεῖται αὐτὸ μὲ τὸν γνωστὸ διάλογο καὶ τοὺς ὕμνους, ὡς λειτουργικὴ προᾶξις ἀναγκαιοτάτη, ὅπου τηρεῖται πάντοτε εἰς ὅλες τὰς ὀρθόδοξες Λειτουργίας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ὁραία πύλη εἶναι κλειστὴ καὶ οἱ εὐχῆς ἀναγινώσκονται μυστικῶς, ὅπως θὰ ἴδουμε μετ’ ὀλίγον νὰ ἀναφέρουν οἱ ὑπομνηματισταὶ τῆς θείας Λειτουργίας, μάλιστα δὲ ὁ ἐπιφανέστερος ὅλων, ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας, ὁ ὁποῖος παρασιωπεῖται συνήθως.

Θεσμικαὶ πράξεις περὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν εὐχῶν.

1. Ἡ πρώτη θεσμικὴ προᾶξις περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν περιέχεται εἰς τὸν ἰθ’ κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα Συνόδου (363 μ.Χ.), ὅπου λέγει ὅτι: “Μετὰ τὸ ἐξελεθῆναι τοὺς κατηχουμένους... οὕτω τῶν πιστῶν τὰς εὐχὰς γίνεσθαι τρεῖς, μίαν μὲν τὴν πρώτην διὰ σιωπῆς, τὴν δὲ δευτέραν καὶ τρίτην διὰ προσφωνήσεως πληροῦσθαι...”⁴¹. Ἐτσι ἐθεσπίσθη τόσον ἡ μυστικὴ ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν, ὅσον καὶ ἡ εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ, ἢ διὰ λαμπρᾶς, δηλαδὴ, φωνῆς ἀπαγγελία τῆς ἐκφωνήσεως-δοξολογικῆς κατακλειδῶς των. Ὁ ἐν λόγῳ κανὼν δὲν ἔχει τοπικὸ χαρακτήρα, οὔτε ἀναφέρεται εἰς τὴν λειτουργικὴν προᾶξιν μίας τοπικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ’ ἔχει οἰκουμενικὸν χαρακτήρα καὶ ἀφορᾷ εἰς τὸ τελετουργικὸν ὅλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ’ ὅσον ἀνεγνωρίσθη διὰ τοῦ β’ κανόνος τῆς Ὁικουμενικῆς Συνόδου.

2. Δευτέρως χρονικῶς θεσμικὴ προᾶξις εἶναι ἡ “Νεαρά” ρλζ’ (137)

τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, τὸ 565 μ.Χ., ὁποῦ λέγει: “...Κελεύομεν πάντα ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἑξακουομένης τὴν θεῖαν προσκομιδὴν καὶ τὴν ἐπὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι προσευχὴν ποιῆσθαι...”⁴².

Κάποιοι, λαμβάνοντες ἴσως ὑπ’ ὄψιν τους τὸ τεράστιο μέγεθος τῶν χριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ “Νεαρά” αὐτὴ ἐπέβαλε μὲν μία καινοτομία εἰς τὴν Λειτουργίαν, ἀλλ’ ἡ καινοτομία αὐτὴ ἔγκειτο εἰς τὸ γεγονός ὅτι, εἰς τὸ ἑξῆς, οἱ εὐχές θὰ ἀνεγινώσκοντο “χαμηλοφώνως” καὶ ὄχι μυστικῶς⁴³. Ἡ ἄποψις αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, καίτοι πρακτικῶς θὰ συνέβαινε ἔτσι, δηλαδή οἱ εὐχές θὰ ἀκούοντο “χαμηλοφώνως”, ἐφ’ ὅσον δὲν ὑπῆρχαν ἐν χρήσει τὰ σημερινὰ μικρόφωνα⁴⁴. Ἀλλά, ἐξ ὅσων γνωρίζω, ὁ ὅρος “χαμηλοφώνως” εἶναι τελείως ἀνύπαρκτος εἰς τις “ρουμπρίκες” τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, τόσον τῆς χειρογράφου ὅσον καὶ τῆς ἐντύπου παραδόσεως⁴⁵, καὶ πρωτο-ἐμφανίσθη περὶ τὸ 1970 εἰς τις ἐκδόσεις τῆς “Ἀποστολικῆς Διακονίας”.

Συνήθως μᾶς διαφεύγει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πολυθρύλητος αὐτὴ “Νεαρά” ἐξεδόθη ἐπειδὴ μερικοὶ κληρικοί, ἀλλὰ καὶ ἐπίσκοποι, “εὔρηνται μὴδὲ αὐτὴν τὴν τῆς ἁγίας προσκομιδῆς ἢ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος προσευχὴν ἐπιστάμενοι”⁴⁶. Ἐτσι, «ἐὰν ἀναγνωσθῆ ὀλόκληρο τὸ κείμενο τῆς “Νεαράς”, φαίνεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς ἐπροσπάθησε νὰ θεσπίσῃ μία καινοτομία, τὴν ἀπαγγελία τῶν εὐχῶν ἐκφώνως. Ἐνόμιζε, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ἀποδεικνύῃ, ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ πρωτοχριστιανικὴ συνήθεια. Κατ’ οὐσίαν ἤθελε νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν κληρικῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, ἐφ’ ὅσον αὐτὲς οἱ εὐχές ἐλέγοντο μυστικῶς, εἴτε δὲν τις ἀπήγγελλαν εἴτε δὲν τις ἐγνώριζαν καθόλου»⁴⁷.

Κάποιες ἑξαιρετικὲς περιπτώσεις.

1. Ὑπάρχει, ὅμως, ἓνα πρόβλημα, σχετικῶς μὲ τὸ τί σημαίνει ὁ ὅρος “προσκομιδὴ”. Τὸ κε’ κεφάλαιο τοῦ “Λειμωνος” τοῦ Ἰωάννου Μόσχου (+620), ὁποῦ συνήθως χρησιμοποιεῖται πρὸς διασάφησι τοῦ προβλήματος, δὲν φαίνεται νὰ προσφέρῃ ἀσφαλῆ ἀπάντησι, ἐπειδὴ ὡς “προσκομιδὴ” ὀνομάζει καὶ τὴν ἀπόθεσι τῶν τιμίων δώρων, ἀλλὰ καὶ τὸν καθαγιασμό, τὸν ὁποῖον ὅμως σαφέστερα, εἰς τὸ τέλος, ὀνομάζει “ἀναφορά”⁴⁸.

Ἡ σημαντικωτέρα, ὅμως, πληροφορία, ὁποῦ παρέχει τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τοῦ “Λειμωναρίου”, εἶναι ὅτι ἡ πρακτικὴ τῆς ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ, εἴτε αὐτὴ ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, εἴτε ὄχι, κατηργήθη ἀπὸ θεῖα ἀποκάλυψι, καὶ ὄχι ἀπὸ κάποια ἀνθρωπίνη πρωτοβουλία. Ὁ ἴδιος ὁ Θεός, καταργώντας τὴν βασιλικὴν ἐντολή, κατωχύρωσε τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν, ἀποκαθιστώντας μία λειτουργικὴ προᾶξι, ὁποῦ ἰσχύει μέχρι σήμερον εἰς ὀλόκληρον τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, θεσπίζοντας “ὥστε μὴδένα μαθεῖν

τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν, μὴ ἔχοντα χειροτονίαν”⁴⁹.

Ἐπίσης, εἰς ἄλλην παρομοία περίπτωσιν ἀναφερομένη εἰς τὸ “Λειμωνάριον”, ὅταν παιδιὰ ἐμιμήθησαν τὴν τέλεσι τῆς θείας Λειτουργίας καὶ ἀπήγγειλαν τὴν ἁγίαν Ἀναφορὰ, “πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατελήλυθε καὶ τὰ προσκομισθέντα πάντα κατέφαγε”⁵⁰, διὰ τὴν παύσιν ἢ ἰουστινιάνιος καινοτομία τῆς ἀναγνώσεως τῆς εὐχῆς αὐτῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ. Ἐπὶ πλέον, τὸ ὅτι αὐτὸ τὸ γεγονός συνέβη “ἐν τῇ χώρᾳ τῆς δευτέρας τῶν Σύρων ἐπαρχίας”, ὅπου “ἐν τισὶ τόποις ἐκφωνεῖν μέγαν εἰώθασιν οἱ πρεσβύτεροι...τὴν εὐχὴν τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς”, ἔρχεται νὰ δώσῃ μίαν ἀπάντησιν εἰς ὅσους ἐσφαλμένως ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ μυστικὴ ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν αὐτῶν προέρχεται ἐκ τοῦ συριακοῦ χριστιανισμοῦ⁵¹.

2. Ἄλλοι ἐρευνηταί, γὰρ νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἄποψίν τους περὶ τῆς εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας, κατέφυγαν εἰς τὸν Βίο τῆς ὁσίας Μελάνης (+439)⁵². Ἐθεώρησαν ὅτι εἶναι σημαντικὴ ἢ πληροφορία, ὅπου παρέχεται ἐκεῖ καὶ ἀναφέρει ὅτι, ἡ ἐτοιμοθάνατος Ὅσια ἐζήτησε, ἀπὸ τὸν λειτουργοῦντα ἱερέα Γερόντιο, νὰ ὑψώσῃ τὴν φωνὴν του γὰρ νὰ ἀκούσῃ τὴν Ἐπίκλησιν⁵³.

Ἀλλὰ, ὅποιος διαβάσει τὸν Βίον αὐτόν, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι, σὲ θέματα λειτουργικῆς καὶ κανονικῆς τάξεως παρέχει ὠρισμένες πληροφορίες, ὅπου εἴτε εἶναι ἀναληθεῖς, εἴτε ἐκφράζουν, καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, κάποιες ἰδιαίτερες συνήθειες τῆς Ὅσιας. Διότι, εἶναι βέβαιον ὅτι, ἐπ’ οὐδενὶ οἱ πληροφορίες αὐτὲς ἀπετέλεσαν ἐπίσημον ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Οὐδέποτε, ὡς γνωστόν, ἐπιτρέπεται νὰ κοινωνήσῃ ἓνας πιστὸς τῶν ἀχράντων Μυστηρίων τρεῖς φορές τὸ ἴδιο βράδυ, ὅπως συνέστησε ἡ Ὅσια⁵⁴. Οὐδέποτε ἐπιτρέπεται, ἀφοῦ κοινωνήσῃ κάποιος ἀπὸ τὸν λειτουργήσαντα ἱερέα, βλέποντας μετ’ ὀλίγα λεπτά ὅτι ἦλθε κάποιος προσφιλῆς του κληρικὸς, νὰ ζητήσῃ νὰ τὸν κοινωνήσῃ καὶ αὐτὸς πάλιν⁵⁵. Οὐδέποτε ἐπιτρέπεται μία μοναχὴ, τὴν ἰδίαν τὴν ὥρᾳ τῆς θείας Λειτουργίας, νὰ ἐπιτιμήσῃ δημοσίως τὸν λειτουργοῦντα ἱερέα⁵⁶. Ἄν αὐτὰ δὲν ἰσχύουν, ὡς ὄντως δὲν ἰσχύουν, τότε γιὰτί μόνον ἢ εἰς ἐπήκοον τῆς Ὅσιας ἀνάγνωσις τῆς Ἐπικλήσεως νὰ συνιστᾶ προᾶξιν ἐκκλησιαστικὴν;

Ἄς σημειωθῇ μάλιστα ὅτι, ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Μεταφραστής, ὅπου διέθετε ὀρθόδοξο κριτήριον, καμμία ἀπὸ τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν δὲν συμπεριέλαβε εἰς τὸν Βίο τῆς ὁσίας Μελάνης, ὅπου συνέγραψε τὸν ἰαῖωνα⁵⁷.

3. Ἐπίσης, ἄλλοι κατέφυγαν εἰς τὸ “Ὀδοιπορικὸν τῆς Αἰθιοπίας” (381), τοῦ δ’ αἰ. Ἄλλ’ αὐτό, ἀναφερόμενον εἰς τὴν προσευχὴν ὅπου ἀναπέμπουν ὁ ἐπίσκοπος, δηλαδὴ ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπ’ οὐδενὶ ὑποδηλώνει σαφῶς ὅτι οἱ εὐχῆς αὐτῆς ἐγίνοντο

ἀκουσται ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Φράσεις ὅπως: “Ὁ ἐπίσκοπος κάνει ἀρχικῶς μία προσευχή· προσεύχεται γιὰ ὅλους, καὶ ὅλοι, πιστοὶ καὶ κατηχούμενοι, προσεύχονται συγχρόνως ...”⁵⁸, δὲν φανερόνουν ὅτι ὅπωςδήποτε ἀκουαν οἱ πιστοὶ τὰ λόγια τοῦ ἐπισκόπου. Διότι ἔτσι συμβαίνει καὶ σήμερα, π.χ., κατὰ τὴν εὐχή τῆς Κεφαλοκλισίας τοῦ Ὁρθρου ἢ τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅπου ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ λαὸς προσεύχονται μαζί, ἀλλὰ ὁ μὲν ἱερεὺς διὰ τῆς εὐχῆς, ὁ δὲ λαὸς διὰ τοῦ “Σοὶ Κύριε”, δίχως ἢ εὐχή νὰ ἀναγινώσκειται εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ. Ὅπως ἐπίσης κατὰ τὴν ὥρα τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν Τιμίων Δώρων, ὅπου κληρὸς καὶ λαὸς συμπροσεύχονται, ἀλλ’ ὁ μὲν ἱερεὺς διὰ τῆς καθαγιαστικῆς εὐχῆς, ὁ δὲ λαὸς διὰ τοῦ “Σὲ ὑμνοῦμεν...”, δίχως ἢ εὐχή νὰ ἀκούεται ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιασματος.

Ἄλλες, μάλιστα, φράσεις ὅπως: “Ὁ διάκονος ὑψώνει τὴν φωνή του... καὶ τότε ὁ ἐπίσκοπος ἀπαγγέλλει ὀρθὸς τὴν εὐλογία...”⁵⁹, μᾶλλον συμβάλλουν ὑπὲρ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς μυστικῆς καὶ τῆς ἐκφώνου καταλήξεως. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι τὸ “Ὀδοιπορικὸν τῆς Αἰθερίας” πουθενὰ δὲν περιγράφει τὴν τέλεσι τῆς θείας Λειτουργίας, καὶ κατὰ συνέπειαν, οὔτε καὶ τὸν τρόπον ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς, κάτι ὅπου μᾶς ὑπενθυμίζει μὲ σαφήνεια τὴν παγίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς “ἀπορρήτου διδασκαλίας”.

Ἄλλ’ ἂς ἰδοῦμε καλύτερα τί ἀναφέρουν τὰ Λειτουργικὰ ὑπομνήματα τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι μετὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὁμολογοῦν ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς μυστικῆς, τῆς μετὰ σιωπῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι παράδοσις ὄχι τῆς Τουρκοκρατίας, ἢ τῆς παρακμῆς τῆς θεολογίας, ὅπως ἰσχυρίζονται κάποιοι σύγχρονοι θεολόγοι, ἀλλ’ εἶναι ἡ Ἱερὰ Παράδοσις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, «τὰ ἄγραφα τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια», «ἅπερ ἀμφότερα, (δηλαδὴ Ἁγία Γραφή καὶ Ἱερὰ Παράδοσις), τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν» καὶ τὰ ὅποια, ἂν θελήσωμε νὰ τὰ τροποποιήσωμε, θὰ καταντήσωμε «εἰς ὄνομα ψιλὸν περιῦστωντες τὸ κήρυγμα»⁶⁰.

Λειτουργικὰ ὑπομνήματα

περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν.

1. Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, τὸν β' αἰῶνα, ὁ σημαντικώτερος ἐρμηνευτὴς τῆς θείας Λειτουργίας, εἰς τὸ “Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας” περίφημον ἔργο του, ὁμιλεῖ διὰ τὴν “μυστικὴ τῶν ἱερῶν πτυχῶν ἀνάρρησιν (διπτύχων ἀνάγνωσι)”⁶¹.

Καὶ συμπληρώνει: “Τὰς δὲ τελεστικὰς ἐπικλήσεις οὐ θεμιτὸν ἐν γραφαῖς ἀφερμηνεύειν, οὐδὲ τὸ μυστικὸν αὐτῶν... ἐκ τοῦ κρυφίου πρὸς τὸ κοινὸν ἐξάγειν...”⁶².

Ὁ μυστικὸς αὐτὸς τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν ἀποτελεῖ μία βασικὴ Πατερικὴ θέσι, σχετιζομένην ἀμέσως πρὸς τὴν "disciplina arcani", τὴν "ἀπόρητον διδασκαλίαν", καὶ σαφέστατα ἔρχεται εἰς ἀντίθεσι μετὴν, καθ' οἷονδήποτε τρόπον, δημοσίαν ἀναμετάδοσι τῆς θείας Λειτουργίας διὰ τῶν συγχρόνων μέσων ἐπικοινωνίας, ραδιοφώνου, τηλεοράσεως, κτλ⁶³.

2. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς (+662), ἐπόμενος "τῷ παναγίῳ καὶ ὄντως θεοφάντορι Διονυσίῳ", μετὰ τὸ μικρὸν εἰς ἕκτασιν, ἀλλὰ ὑψίστης σπουδαιότητος ἔργο του "Μυσταγωγία", ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀντιπροσωπευτικὰ πατερικὰ κείμενα, δείχνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ θεία Λειτουργία ἀποτελοῦν τὴν "μύησι" τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου εἰς τὸν χῶρον τῆς αἰωνιότητος.

Κατ' αὐτόν, ὁ ἀνθρώπος εἶναι Ἐκκλησία μυστικὴ, "ὡς διὰ ναοῦ μὲν τοῦ σώματος, τὸ πρακτικὸν τῆς ψυχῆς ταῖς τῶν ἐντολῶν ἐνεργεῖαις κατὰ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἐναρέτως φαιδρύνοντα· ὡς δι' ἱερατείου (ἱερὸ Βῆμα-Πρόθεσι) δὲ τῆς ψυχῆς τοὺς κατ' αἴσθησιν λόγους, καθαρῶς ἐν πνεύματι τῆς ὑλης περιτμηθέντας, κατὰ τὴν φυσικὴν θεωρίαν διὰ λόγου τῷ Θεῷ προσκομίζοντα· καὶ ὡς διὰ θυσιαστηρίου τοῦ νοός, τὴν ἐν ἀδύτοις πολυύμνητον τῆς ἀφανοῦς καὶ ἀγνώστου μεγαλοφωνίας σιγὴν τῆς θεότητος, δι' ἄλλης λάλου τε καὶ πολυφθόγγου σιγῆς προσκαλούμενον· καὶ ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ, κατὰ μυστικὴν θεολογίαν αὐτῇ συγγινόμενον· καὶ τοιοῦτον γινόμενον, οἷον εἰκὸς εἶναι δεῖ τὸν ἐπιδημίας ἀξιωθέντα Θεοῦ, καὶ ταῖς αὐτοῦ παμφαέσιν αἴγλαις ἐνσημανθέντα"⁶⁴.

Ὁ θεηγόρος Μάξιμος, λοιπόν, μυσταγωγῶν ἡμᾶς εἰς τὸ ἱερὸ Βῆμα καὶ τὸ φρικτὸ Θυσιαστήριον, παρουσιάζει τὴν ἐκεῖ ἐπικρατοῦσα "ἀτμόσφαιρα" καὶ τὰ γνωρίσματα τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν, ὡς καταστάσεις "λάλου καὶ πολυφθόγγου σιγῆς", ὅπου προσκαλοῦν "τὴν πολυύμνητον τῆς ἀφανοῦς καὶ ἀγνώστου μεγαλοφωνίας σιγὴν τῆς θεότητος". Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀτμόσφαιρα τροφοδοτεῖ καὶ τὸ γνήσιον λειτουργικὸ βίωμα, ὅπου ὑπάρχει τὸ πάθος τῆς σιωπῆς, ἡ δίψα τῆς ἡσυχίας, ἡ δίψα τῶν κατὰ μόναν θεωριῶν, τῶν θείων ἀναβάσεων. Καὶ ὡς καθολικὸν ἀγιοπνευματικὸ βίωμα-χειραγωγία δὲν ἔχει σχέσι μετὰ τὴν στιγμιαία συναισθηματικὴ ἔξαρσι-συγκίνησι. Αἰταιεῖ ἐσχατολογικὴ προσδοκία καὶ νηπτικὴ ἐτοιμότητα, καὶ ὄχι διανοητικὰ συμπεράσματα "θεολογικῶν ἐργαστηρίων εἰδικῶν".

Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος εἰς τὴν "Μυσταγωγίαν" του, ὅταν δίδῃ μίαν σύντομον ἔκθεσι τῶν συμβολισμῶν τῆς θείας Λειτουργίας, τὴν ὁποῖαν συγκεντρώνει εἰς δώδεκα στιγμῆς --καὶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτές, ὅπου ὁ λαὸς συμμετέχει ἐμφανῶς⁶⁵--, παραλείπει τὶς σημαντικὰς στιγμῆς τῆς Ἀναμνήσεως, Ἐπικλήσεως καὶ Καθαγιασμοῦ, καὶ δὲν τὶς χρησιμοποιοῖ ὡς "εὐκαιρίες" διὰ νὰ μᾶς

μυσταγωγία. Διότι ὁ Ἅγιος, σεβόμενος τὴν συμβουλὴν τοῦ "μακαρίου γέροντος" Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, δὲν "ἀφερμηνεύει ἐν γραφαῖς" τὶς ἀνέκφραστες αὐτὲς κορυφώσεις τοῦ Μυστηρίου, ὅπου θὰ πρέπη νὰ σεβώμεθα σιωπηλῶς. Καὶ δὲν ἀναφέρει τὶς στιγμὲς αὐτὲς, ἐπειδὴ ἀποκαλύπτουν μέρη τοῦ Μυστηρίου, ὅπου πρέπει νὰ τηροῦνται κεκρυμμένα μέσα εἰς τὴν μυστικὴν-ἀπόρρητον διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἔτσι, ἡ θεία Λειτουργία, ὡς ἡ καρδιά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ τὸ Μυστήριον τῶν Μυστηρίων, εἶναι ἡ "Μυσταγωγία" καὶ ἡ "μυστικὴ Ἱεουργία". Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Πατέρες διεφύλαξαν τὴν μυστικότητα, τὴν σιωπὴν καὶ τὴν σεμνότητά της, καὶ διὰ τοῦ μυστικοῦ-σεσιωπημένου τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν. Διότι ἐγνώριζαν καλῶς ὅτι, ὅταν τὸ κεκρυμμένο γίνεται φανερό καὶ ὅταν τὸ ἀφθεγκτο φθέγγεται καὶ κοινοποιεῖται, τότε ἀλλοιώνεται ἡ ἔννοια τοῦ Μυστηρίου.

3. Ὁ ἅγιος Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως (+733), τὸν ἡ' αἰῶνα, εἰς τὸ ἔργο του "Ἱστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία"⁶⁶, ὅπου ἀπετέλεσε τὴν σπουδαιότεραν λειτουργικὴν κατήχησιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ "κατὰ ἀνατολὰς εὐχεσθαι"⁶⁷, ἀναφέρεται εἰς "τὰς μυστικὰς εὐχὰς τῆς φιλανθρωπίας", ὅπου ἀναπέμπονται ἀφ' ὅτου συντελεσθῇ "ἡ τῶν θυρῶν κλείσις καὶ ἡ ἐπάνωθεν τούτων ἐξάπλωσις τοῦ καταπετάσματος"⁶⁸. Ἐν συνεχείᾳ, "ὁ λαὸς συντίθεται λέγων· Ἄξιον καὶ δίκαιον", καὶ "ὁ ἱερεὺς πρόεισιν μετὰ παρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, μετὰ ἀληθινῆς καρδίας, ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἀπαγγέλων τῷ Θεῷ καὶ συλλαλῶν μόνος αὐτῷ... καὶ μόνος μόνῳ προσλαλεῖ Θεῷ μυστήρια, μυστήρια ἀπαγγέλλων ἐν μυστηρίοις...", (δηλαδὴ ἀπαγγέλλει μυστικῶς καὶ κατὰ τὸ σεσιωπημένον τὶς εὐχῆς). "Μεθ' ὧν βοᾷ", (δηλαδὴ ἀπαγγέλλει εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ), "Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον ἄδοντα..."⁶⁹.

Ἀναφερόμενος ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν εὐχὴν τοῦ Καθαγιασμοῦ τῶν Τιμίων Δώρων, ὁ ἅγιος Γερμανὸς σημειώνει, ὅτι τὸ "ἐπικεκυφότης ποιεῖν τὸν ἱερέα τὴν θείαν Μυσταγωγίαν, ἐμφαίνει τὸ συλλαλεῖν ἀοράτως τῷ μόνῳ Θεῷ"⁷⁰. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου, ἀκόμη καὶ ἡ στάσις τοῦ σώματος τοῦ ἱερέως, "ὑποκεκυφότης", ἐναρμονίζεται μὲ τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσιν τῶν εὐχῶν τῆς ἁγίας Ἀναφορᾶς. Ἀξιοσημείωτος δὲ ὑπάρχει καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου "θεία Μυσταγωγία", περὶ τῆς μυστικῆς εὐχῆς. Ἡ κλίσις τοῦ σώματος τοῦ ἱερέως, εἰς συνάρτησιν μὲ τὶς μυστικῶς ἀναγινωσκόμενες εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς, τοῦ Καθαγιασμοῦ καὶ τῶν Διπτύχων, κατὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν, ἐξόχως σημειώνεται, μετὰ πάροδον ἐξ ὀλοκλήρων αἰώνων, καὶ εἰς τὴν "Τυπικὴν Διάταξιν τῆς τοῦ Πατριάρχου Λειτουργίας", τὴν ὑπὸ τοῦ διακόνου Δημητρίου τοῦ Γεμιστοῦ συντεθεῖσαν κατὰ τὸ 1380 μ.Χ., ὡς θὰ ἴδωμεν

κατωτέρω.

Τὸ γεγονός αὐτὸ δεικνύει τὴν διαχρονικότητα τῆς τελετουργικῆς πράξεως περὶ τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν εἰς τὴν θεία Λειτουργίαν, ὅπου μὲ ἀπειρο σεβασμὸ τηρεῖται καὶ διαφυλάσσεται ὡς “κόρη ὀφθαλμοῦ” ἄχρι τοῦ νῦν⁷¹.

Τέλος, ὁ ὁμολογητὴς Πατριάρχης καταλήγει μὲ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχήν, ὅπου εἶναι ἡ μόνη ἀναγινωσκομένη εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ, καὶ λέγει: “Ἡ δὲ ὀπισθάμβωνος εὐχή, οἰονεὶ σφραγίς ἐστὶ πάντων τῶν αἰτημάτων καὶ ἀνακεφαλαίωσις τακτικῆ, πρέπουσα τοῖς πρώτοις καὶ τιμιωτέροις ἐπιλόγοις... Ἐπειδὴ γάρ τινες τῶν ἔξω τοῦ Θυσιαστηρίου ἐστώτων εἰς ἀπορίαν πολλάκις χωροῦσι, γνωσιμαχοῦντες καὶ λέγοντες: Τίς ἄρα ὁ σκοπὸς καὶ ἡ τῶν παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ὑποψιθυριζομένων εὐχῶν ἔννοιά τε καὶ δύναμις· καὶ ἐφίενται εἰδησίην τινὰ καὶ τούτων καταλαβεῖν, κατὰ τοῦτον οἱ θεῖοι Πατέρες, ὡς ἀνακεφαλαίωσιν πάντων τῶν διὰ τῶν εὐχῶν αἰτουμένων, τὸν χαρακτῆρα ταύτης ἐποιήσαντο, διδάσκοντες τοὺς ἐπιζητοῦντας ἐκ τοῦ κρασπέδου τὸ ὕφασμα”⁷².

Σημαντικὸν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, ἡ παλαιότητα αὐτῆ μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, συμβαδίζει ἢ, μᾶλλον, προηγεῖται χρονικῶς τῆς ἐμφάνισεως τῶν πρώτων γνωστῶν παρ’ ἡμῖν χειρογράφων Εὐχολογίων - λειτουργικῶν “βιβλίων”. Ὁ γνωστὸς λ.χ. Βαρβερινὸς Κώδικας, τὸ Εὐχολόγιο Barberini gr. 336 τοῦ η'-θ' αἰῶνος, “συμφωνεῖ” καὶ αὐτὸς μὲ τὴν λειτουργικὴ μαρτυρία τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ περὶ τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν, ἰδίως δὲ τῆς ἁγίας Ἀναφορᾶς⁷³.

4. Ὁ ἅγιος Νικήτας ὁ Σπηθᾶτος (+1090), τὸν ια' αἰῶνα, ὁμιλεῖ γιὰ τὸ “ἀποκεκρυμμένον” τῶν μυστηρίων, ὅπου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κατανοῇ “ὁ ἐκτὸς ταῦτα”. Καὶ ἐπειδὴ “μυστήρια εἰσι τὰ παρὰ τῶν ἱερέων νῦν πραττόμενα καὶ ἐν_σιγῇ τελοῦνται”, γι’ αὐτὸ καὶ “καταπέτασμα περὶ τὸ θεῖον βῆμα” κρεμᾶται “κατὰ τὸν καιρὸν τῶν μυστηρίων”, προκειμένου νὰ τὸ “καλύπτῃ”, “ὥστε μηδ’ αὐτοὺς τοὺς ἱερεῖς ὁρᾶσθαι παρὰ τῶν ἔξωθεν”⁷⁴.

Καὶ προσθέτει: “Εἰ γὰρ τὴν εἴσοδον οἱ θεῖοι Πατέρες τοῦ θυσιαστηρίου πᾶσιν ἀπέκλεισαν λαϊκοῖς... πῶς ἔξεστιν ὅλως αὐτοῖς κἂν πλησιάζειν τῷ θυσιαστηρίῳ, τελουμένων τῶν θείων, μήτι γε καὶ ὄμμα ἐπιβάλλειν ἀναγνον ἐν αὐτοῖς καὶ τοσαύτην ἄδειαν ἔχειν τοῦ τὰ φρικτὰ καὶ θεία κατανοεῖν καὶ τὰ ἐν τούτοις τελούμενα; Μόνοις ἐδόθη ταῦτα ὁρᾶν καὶ τελεῖν τοῖς ἱερεῦσι τοῦ Θεοῦ... Τῶν λαϊκῶν ὁ τόπος ἐν τῇ τῶν πιστῶν ἐκκλησίᾳ, τελουμένης τῆς ἁγίας Ἀναφορᾶς, μακρὰν ἐστὶ τοῦ θείου θυσιαστηρίου. Τὰ μὲν γὰρ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος μόνων τῶν ἱερέων καὶ διακόνων καὶ ὑποδιακόνων ἐστὶ· τὰ δὲ ἐκτὸς καὶ πλησίον τοῦ βήματος, τῶν μοναχῶν καὶ τῶν λοιπῶν ταγμάτων τῆς καθ’ ἡμᾶς ἱεραρχίας· τὰ δὲ τούτων ὀπισθεν καὶ τοῦ ὀκρίβαντος (ἄμβωνος), τῶν λαϊκῶν κατὰ τὸν

παραδοθέντα διάκοσμον ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων Χριστοῦ τῇ καθολικῇ τῶν πιστῶν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀναγραφέντα παρὰ Διονυσίου (“Ἐκκλ. ἱερ.”, γ’) καὶ Κλήμεντος (“Ἀποστ. Διατ.”, 2, 57), τῶν μαθητῶν Πέτρου καὶ Παύλου. Πῶς οὖν ἐκ τοσούτου διαστήματος κατανοεῖν ἔστι λαϊκόν, ᾧ οὐκ ἔξεστι, τὰ τελούμενα φρικτῶς μυστήρια τοῦ Θεοῦ παρὰ τῶν ἱερέων Αὐτοῦ;”⁷⁵.

Ἐπίσης ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, μαθητῆς καὶ βιογράφος χρηματίσας τοῦ μεγάλου μυστικοῦ πατρὸς ἡμῶν Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου, ἀπαντῶν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἐπιστολὴν “πρὸς Γρηγόριον τὸν σοφιστὴν”, περὶ τοῦ “εἰ σεμνὸν εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν οἶκον (τοῦ Γρηγορίου) ἐκκλησιαστήριον (παρεκκλήσιον), ἀνάγκην παρέχον τοῖς παριστῶσι λαϊκοῖς πλησιάζειν τῷ θυσιαστηρίῳ, τελουμένης τῆς ἀναιμάκτου θυσίας”, εὐθαρσῶς ἐπιλέγει ὅτι τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι καὶ συντελεῖται “πρὸς καταδίκην μεγάλην σοῦ τοῦ κυρίου τοῦ οἴκου ἐν ἀγνοίᾳ καὶ γνώσει προσπταίοντος τῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων διδασκαλίᾳ”. Καὶ συνεχίζει μὲ τὰ ἐξῆς ἀποκαλυπτικὰ καὶ διαφωτιστικὰ καὶ διὰ τὰ ἐπὶ ἡμερῶν μας πεπραγμένα ἐν “ἐκκλησιασθηρίοις παρεκκλησιαστικῶς”: “Οὐ γὰρ ἐφεῖται σοι πρὸς αὐτῶν ἐν τῷ κοινῷ σου συνάγειν οἶκῳ καὶ πηγνύειν θυσιαστήριον ἕτερον παρὰ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν τὴν πλησιάζουσαν καὶ ἀναφέρειν θυσίαν ἐν αὐτῷ ἱερᾷ ἐν τῷ Θεῷ. Ταῦτα γὰρ οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ σὺν αὐτοῖς οἱ θεῖοι πατέρες ἀπεδοκίμασαν, ἀλλ’ ἐν καθολικῇ καὶ ἀφιερωμένῃ καὶ καθιερωμένῃ Θεῷ ἐκκλησίᾳ προσφέρειν ἐθέσπισαν καὶ συνάγεσθαι ἅπαντας, ἐν ἣ διακόσμος ἅπας σῶός ἐστι τοῦ ἱεροῦ βήματος, (δηλαδὴ τέμπλον, κτλ), καὶ οἱ διάκονοι μετὰ τῶν ὑποδιακόνων παρίστανται, τοὺς ἀνιέρους καὶ ἀναξίους ἀπείργοντες ἀπὸ τῶν ἱερῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ καὶ μὴ ἐῶντες πρὸς τὰ πρόσω προβαίνειν”. Καὶ συνεχίζει ἐπεξηγῶν τὸν λόγον τῶν διακόνων πρὸς τοὺς ὑποδιακόνους “τὰς θύρας, τὰς θύρας” ὅτι ἐμποδίζει τῆς εἰσόδου “οὐ μόνον δὲ τοὺς ἀπίστους καὶ κατηχουμένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιστοὺς ἅπαντας τὸ τὰς θύρας τῶν αἰσθήσεων ἀποκλείειν ἀπὸ τῆς ἕξωθεν περιπλανήσεως καὶ μὴ ἀδεῶς (ἀφόβως) κατανοεῖν εἰς τὰ φρικτῶς παρὰ τῶν ἱερέων τελούμενα ἐν τῷ βήματι”⁷⁶.

Ἄν, λοιπόν, τὸ ἱερὸ Βῆμα, οἱ κληρικοὶ καὶ τὰ τελούμενα ἐν τῷ Θυσιαστηρίῳ δὲν πρέπει νὰ γίνωνται ὁρατὰ ἀπὸ τοὺς λαϊκοὺς, ὅπου παρίστανται μέσα εἰς τὸν ναό, πόσον μᾶλλον ἀπαγορεύεται νὰ γίνωνται τηλεοπτικὸ θέαμα, μάλιστα ἀπὸ ἀνθρώπους ποικίλης πίστεως, ἰδεολογίας ἢ διαθέσεως, καὶ εἰς διαφόρους τόπους τῆς ἐργασίας ἢ τῆς ραστώνης ἢ τῆς ἀμαρτίας τους; “Οὐδὲ γὰρ ὄλως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημῶδη καὶ εἰκαίαν ἀκοὴν ἔκφορον”, ἀποφαίνεται ὁ Μέγας Βασίλειος⁷⁷. Καὶ, “οὐ γὰρ θέμις ἐπὶ τῶν ἀμυήτων ἐκκαλύπτειν ἅπαντα”, διδάσκει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος⁷⁸.

Εἶναι ἄρα πασιδῆλος ἡ ἀρχὴ τῶν ἁγίων Πατέρων περὶ “ἀπορρήτου διδασκαλίας”. Ἔτσι ὁ πιστὸς μανθάνει ὅλα αὐτὰ τὰ Μυστήρια μὲ τις

ἀνεκπόμευτες μύσεις, πράγμα τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσι μὲ τὴν ἰδική του τελείωσι. Πόσον, ὅμως, ἀμβλύνεται τὸ αἶσθημα αὐτὸ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ὅταν μεθοδεύεται ἡ πρακτικὴ τῆς “μεγα-φωνικῆς” ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν, καὶ ὅταν ἡ “ποιμαντικὴ” μέριμνα προσανατολίζεται εἰς τὴν προσπάθεια νὰ γίνουσι τὰ πάντα κατανοητά; Τότε, ὄχι μόνον δὲν ὀδηγεῖται εἰς τὴν τελείωσι ὁ πιστός, ἀλλὰ τοῦ δημιουργεῖται καὶ ἡ ψευδαίσθησις ὅτι ἔχει μνηθῆ εἰς αὐτὴν τὴν μυστικὴν ἱερουργίαν.

5. Ὁ Θεόδωρος ἐπίσκοπος Ἀνδίδων (+1230), τὸν 13^{ον} αἰῶνα, εἰς τὸ ἰδικὸ του ὑπόμνημα: “Περὶ τῶν ἐν τῇ θεῖᾳ Λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων”⁷⁹, ἀναφέρεται πρῶτον εἰς τὴν “κλεισιν τῶν θυρῶν” τοῦ ἱεροῦ βήματος⁸⁰.

Καὶ προσθέτει: “Οἱ μύσται τῆς σωτηρίας ἡμῶν καὶ μυσταγωγοὶ ποτὲ μὲν τὴν διὰ πάθους οἰκονομίαν καὶ μακροθυμίαν ὕμνοισι· ποτὲ δὲ θεοπρεπῆ καὶ καθαρὰν τῇ ὑπερουσίῳ φύσει τὴν δοξολογίαν προσφέρουσιν, ὡς ἐξ αὐτῶν χερουβὶμ καὶ τῶν σεραφὶμ ἀποδιδομένην αὐτῶ· εἰς τοῦτο γὰρ ὀδηγεῖ ἡμᾶς ἡ λέγουσα ἐκφώνησις· Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον... Πρὸς δὲ καὶ ὁ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τρισάγιος ὕμνος. Τούτου δὲ ἀδομένου, ἡ εὐχή...ἀπὸ τῆς θεῖας ἀρχομένη φύσεως εἰς τὴν σάρκωσιν κάτεισι, καὶ πᾶσαν τὴν σωτήριον οἰκονομίαν διαγορεύσαντες ἐκφωνοῦσι τό· Λάβετε, φάγετε...”⁸¹.

Ἐδῶ φαίνεται ὅτι κάνει σαφῆ διαχωρισμὸν μεταξὺ “εὐχῶν” καὶ “ἐκφωνήσεων”, ἐννοῶν ὅτι ὁ λαὸς ἀκούει τὶς ἐκφωνήσεις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὶς μυστικῶς ἀναγνωσθεῖσες εὐχές. Καὶ συνεχίζει: “Εἰς τὴν ἀπλήν δὲ ἔννοιαν ἡμᾶς ἀνάγει ἡ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοιαύτης εὐχῆς ἐκφώνησις οὕτως εἰρημένης...”⁸².

Γιὰ νὰ διδάξῃ μάλιστα ὅτι εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν οὐδεμία καινοτομία ὑπειστῆλθε ποτέ, λέγει: “Μετὰ τοὺς θεηγόρους Ἀποστόλους”, οἱ ἅγιοι Πατέρες “ἕκαστος καὶ εὐχὰς ἐποιοῦντο καὶ ἐκφωνήσεις”⁸³.

Ὁ Θεόδωρος Ἀνδίδων ἀναφέρει τὸ “ἐκφωνον” τοῦ ἐπιλόγου τῆς μυστικῶς ἀναγνωσκομένης εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς: “Ἐτι προσφέρομέν σοι...”, ἀντιδιαστέλλων καὶ ὀρίζων σαφῶς τὴν διαφορὰν ἀναγνώσεώς της: «Ὅταν δ' ἀκούσης τό· “Ἐτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν λατρείαν ταύτην”, καὶ τῶν μὲν ἄλλων ἀγίων τὰς κλήσεις μυστικῶς ὑποψιθυρίζοντα τὸν ἀρχιερέα, ἐκφωνοῦντα δὲ τρανότερον τό· “Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας”...»⁸⁴. Καὶ συνεχίζει: «Μετὰ δέ...καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχεσθαι...», (δηλαδὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον). “Ἐἶτα ἡ ἐκφώνησις: “Ἐν πρώτοις μνησθητι, Κύριε”...»⁸⁵. «Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας ἐκφωνήσεις...εὐθὺς καὶ ἑτέρα εὐχή ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ· εἶτα μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ἀναφωνεῖται...“Πάτερ ἡμῶν”...»⁸⁶. “Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν οὖν τῆς κεφαλοκλισίας...”⁸⁷, (ὅπου ἀκολουθεῖ τὴν μυστικῶς ἀναγνωσθεῖσαν εὐχή).

Τέλος, αντιγράφων τὸν ἅγιο Γερμανὸ Κων/πόλεως, ὁμιλεῖ διὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχή καὶ λέγει ὅτι, αὐτὴ ἀναγινώσκεται εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ, ἐπειδὴ “σφραγίς ἐστὶ πάντων τῶν αἰτημάτων καὶ ἀνακεφαλαίωσις τακτικὴ”. Διότι πολλοὶ διερωτῶντο, ποῖο εἶναι τὸ περιεχόμενον “τῶν παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ὑποψιθυριζομένων εὐχῶν”⁸⁸, ἐπειδὴ, ὡς μυστικῶς ἀναγινωσκομένων, δὲν ἐγίνοντο ἀκουσताί εἰς τὰ ὦτα τῶν χριστιανῶν. Γι’ αὐτὸ ἐθεσπίσθη, εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀνάγνωσις τῆς ὀπισθάμβωνος εὐχῆς.

6. Ὁ Νικόλαος ὁ Καβάσιλας (+1391), γόνος τῆς μεγαλοπόλεως Θεσσαλονίκης, τῆς “μητροπόλεως τῆς σοφίας”, κάτοχος ἀμφιλαφοῦς γνώσεως, ἕνας ἐκ τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας τοῦ ἰδ’ αἰῶνος, ὁποῦ προσφάτως (1983) ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐπισήμως ὡς Ἅγιος, ἐν πολλοῖς χάρις εἰς τὴν ἐγνωσμένην ἀκρίβεια τῆς διδασκαλίας του, ὁμιλεῖ σαφῶς διὰ τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσιν ὅλων τῶν εὐχῶν τῆς Λειτουργίας εἰς τὸ ἔργο του “Ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας”.

Εἰς τὸ ἔργο του αὐτό, ὁποῦ, κατὰ τὸν Γεννάδιον Σχολάριον, εἶναι “κόσμος (στολισμὸς) τῆ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία”⁸⁹, δὲν γνωρίζει νὰ ὑπάρχουν διάφοροι τρόποι ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν αὐτῶν. Μαζὶ μὲ ὅλους τοὺς ἁγίους Πατέρας, ἀγνοεῖ παντελῶς τὸν νεοφανῆ ὄρο “χαμηλοφώνως” ! Δὲν ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως τῶν Αποστόλων καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθηματισμοῦ, ἢ τῆς εὐσεβιστικῆς φορτίσεως, συγχρόνων λειτουργιολόγων. Δὲν προβληματίζεται μεταξὺ ψευδο-διευκολύνσεως τῆς συμμετοχῆς τῶν λαϊκῶν καὶ ἱεροπρεπείας τῶν τελετῶν. Δὲν γράφει ὅτι οἱ εὐχῆς αὐτῆς εἶναι μὲν διὰ τοὺς ἱερεῖς, ἀλλὰ θὰ ἤμποροῦσαν νὰ ἀναγνωσθοῦν ἔτσι, ὁποῦ νὰ ἀκούωνται καὶ ὑπὸ τῶν λαϊκῶν, ἀλλὰ κατηγορηματικῶς δηλώνει ὅτι ἀναγινώσκονται μυστικῶς.

Λέγει: “Ἐν ὅσῳ δὲ τῶν αἰτήσεων ὁ διάκονος ἐξηγεῖται”, (προφανῶς διὰ φωνῆς λαμπρᾶς ἐξακουομένης ὑπὸ τοῦ λαοῦ), “καὶ ὁ ἱερός λαὸς εὐχεται, ὁ ἱερεὺς ἔνδον εὐχὴν ποιεῖται ἡσυχῇ καὶ καθ’ ἑαυτόν...”⁹⁰, δηλαδὴ μυστικῶς. Γι’ αὐτὸ ἴσως καὶ ὁ συγγραφέας προσφάτως ἐκδοθείσης διδακτορικῆς διατριβῆς ἀναφερομένης εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν⁹¹, οὐδέποτε παραπέμπει εἰς τὸν ἱερὸν Καβάσιλαν⁹², οὕτως ὥστε νὰ διευκολυνθῇ εἰς τὴν ἐξαγωγή τῶν συμπερασμάτων τῆς προτιμήσεώς του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάζεται σήμερα ἡ Ἐκκλησία ὡς ἀντιστρατευομένη πρὸς τὴν Ἱερὰν αὐτῆς Παράδοσιν.

Ἄλλ’ ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας “ἐγνώριζε ἄριστα ὅλην τὴν πνευματικὴν παράδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀπὸ τὸν χριστοκεντρισμὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τὸν ἐνανθρωπιστικὸν πραγματισμὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ ἔπειτα, διὰ τοῦ Ἰγνατίου, τῶν Ἀλεξανδρινῶν, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Μαξίμου μέχρι

τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ⁹³. Διαθέτων ἐπίσης ἀρίστη γνῶσι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δὲν εὑρίσκει ἀνακόλουθο τὸ γεγονός ὅτι, ὁ λαὸς δὲν ἀκούει τὴν εὐχὴ τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ μόνον τὴν ἐκφώνησι. Φαίνεται νὰ μὴ κατανοῆ καθόλου τὸν ἰσχυρισμὸ πολλῶν συγχρόνων ὅτι, εἶναι ἀδιανόητον νὰ ἀκούῃ ὁ λαὸς τὴν αἰτιολογικὴ πρότασι τῆς ἐκφωνήσεως ἀποξενωμένη τοῦ ὑπολοίπου κειμένου.

Γι' αὐτὸ καὶ γράφει: “Τὴν εὐχὴν τελέσας”, (δίχως νὰ τὴν ἀκούῃ ὁ λαός), “τὴν αἰτιολογίαν ταύτην”, (“ὅτι σοι πρέπει...”), “ὅτι καὶ ἀκροτελεύτιος οὔσα καὶ δοξολογία ἐστίν, εἰς ἐπήκοον πάντων ἀναγινώσκει, ἵνα τοῦ ὕμνου κοινωνοὺς ἅπαντας λάβῃ, καὶ ὑπὸ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ὁ Θεὸς ὑμνηθῇ. Καὶ τοίνυν ἀκούοντες κοινωνοῦσιν αὐτῷ τοῦ ὕμνου. Εἰπόντος γὰρ ἐκείνου καὶ δοξολογήσαντος, οἱ πιστοὶ πάντες τὸ “Ἀμήν” ἐπιλέγουσι”. (Ὅχι ἐπειδὴ ἤκουσαν τὴν εὐχὴν, ἀλλὰ μόνον τὴν δοξολογικὴ κατάληξί της). “Καὶ τοῦτο τὸ ρῆμα βοήσαντες οἰκειοῦνται πάσας τὰς ἐκείνου φωνάς”, (τὰς ὁποίας δὲν ἤκουσαν ἐπειδὴ ἀνεγνώσθησαν μυστικῶς)⁹⁴.

Ἡ σκέψις τοῦ στρέφεται συνεχῶς γύρω ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ σημειώνει: “Ἐν ὅσῳ δὲ ἡ ψαλμωδία ἐτελεῖτο καὶ οἱ πιστοὶ ἠῦχοντο, ὁ ἱερεὺς ἔνδον”, (δηλαδὴ παραλλήλως), “εὐχὴν ποιησάμενος πρὸς τὸν Θεόν, καθόλου τε περὶ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας”. (Δηλαδὴ, καίτοι ἡ εὐχὴ ἀφορᾷ τὸ πλήρωμα, τὸν λαόν, ἀναγινώσκεται μυστικῶς ὑπὸ τοῦ ἱερέως, καθ’ ὃν χρόνον ὁ λαὸς ψάλλει)⁹⁵.

Ὁ ἱερός πατήρ, ὁ ὁποῖος “ἀπὸ τῆς ιδιότητος τοῦ Θεοῦ ξεχωρίζει δύο, τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν δικαιοσύνη... καὶ ἐξετάζει καὶ τῆς δύο ἀπὸ τὴν θετικῆς τους, τὴν εὐνοϊκὴ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα πλευρά”, αὐτὸς ὁποῦ ἐδίδαξε ὅτι “ἀγαθὸς κατ’ ἐξοχὴν εἶναι ὁ Θεός, καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι νὰ ἐκχύνεται καὶ νὰ μεταδίδεται”⁹⁶, παρατηρεῖ: “Ὁ δὲ ἱερεὺς πάλιν εὐχὴν ποιησάμενος ὑπὲρ τῶν συνευχομένων αὐτῷ πιστῶν... προτίθησιν τὴν αἰτίαν, τὴν Αὐτοῦ ἀγαθότητα καὶ φιλανθρωπίαν, ἣν καὶ ἀκροτελεύτιον οὔσαν εἰς ἐπήκοον πάντων εἰπών”⁹⁷.

Ἐν συνεχείᾳ δίδει μίαν θεολογικὴν ἀπάντησιν εἰς ὅσους τῶν συγχρόνων μας λειτουργιολόγων ἀποφαίνονται ὅτι, μὲ τὸν “ἀπεικονιστικὸν συμβολισμὸν” τῶν “βυζαντινῶν” σχολιαστῶν-ἐρμηνευτῶν, ἐχάθη ἡ ἐσχατολογικὴ διάστασις τῆς θείας Λειτουργίας. Ἐξηγεῖ ὅτι ἡ, εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ, δοξολογικὴ κατακλείς τῶν εὐχῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν βιβλικὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ, γι’ αὐτὸ καὶ γράφει: «Ἡ δὲ αἰτία τῆς εὐχῆς καὶ ταύτης, ἡ τοῦ Θεοῦ δόξα· “Ὅτι σοὶ πρέπει, φησί, πᾶσα δόξα”... Εἰς ἣν πάντα ποιεῖν ὁ Παῦλος ἐκέλευσε λέγων· “Πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε”. Τοῦτο ὑμῖν ἔστω σκοπὸς φησι πανταχοῦ, τὸν Θεὸν δοξάζεσθαι... Διὰ τοῦτο τὴν Ἐκκλησίαν εὐρήσεις τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ φροντίζουσιν πανταχοῦ, καὶ τοῦτ’ ἄνω καὶ κάτω βοῶσαν τὸ ῥῆμα, καὶ ταύτην διὰ

πάντων ὑμνοῦσαν, καὶ πάντα αὐτὴν ἡγουμένην, καὶ πρὸς ταύτην πάντα ποιοῦσαν, τὰς εὐχάς, τὰς δεήσεις, τὰς μήσεις, τὰς παραινέσεις, πᾶν ἱερόν»⁹⁸.

Ἄρα γε ἡ δοξολογικὴ αὐτὴ προοπτικὴ δὲν ἀποτελεῖ καὶ ἐσχατολογικὴ εἰκόνα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ; Καὶ οἱ πιστοὶ εἰς ὅσα συμμετέχουν⁹⁹, δὲν βιώνουν αὐτήν, τὴν ἐν τέλει τῶν εὐχῶν “ἐξακουμένην” δοξολογίαν, ὡς πρόληψι τῶν ἐσχάτων καὶ ὡς προέκτασι τοῦ Μυστηρίου εἰς τὸν “ἄληκτον καὶ ἀγήρω αἰῶνα” τῆς Βασιλείας; Καὶ τί ἀποτελεῖ ἐσχατολογικότερον εἰκονισμὸ τῆς Εὐχαριστίας, ὡς “κοινωνία τῶν ἐσχάτων”, παρὰ αὐτὸ τὸ “Ἀμήν” τοῦ λαοῦ, ἡ ἀπάντησις του εἰς τὴν εἰς ἐπήκοόν του δοξολογικὴ κατακλειδα τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν, ἡ συγκατάβασις, ἡ συμφωνία καὶ ὁ πόθος παραμονῆς του εἰς τὴν ἀτέρμονον δοξολογία κύκλω τοῦ θρόνου τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα;

Κατὰ τὸν ἱερό Καβάσιλα δὲν ἀποτελεῖ «ἐπίδρασι τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς θεολογίας τῶν μυστηρίων, πού βασιζέται στὸν “μυστικοεπιτελούμενο τύπο”», ἡ μυστικὴ ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, οὔτε κἂν τὴν θεωρεῖ ὡς “ἀνεπάρκεια” εἰς τὴν λατρευτικὴν προᾶξι, οὔτε διαπιστώνει ὅτι «αὐτὸ πού ἀκοῦνε οἱ προσευχόμενοι εἶναι ἀπομονωμένες ἐκφωνήσεις καὶ ἀποκομμένες φράσεις, πού ἡ σχέση ἀνάμεσά τους καί, μάλιστα, μερικὲς φορὲς καὶ ἡ ἔννοιά τους παραμένουν ἀκατανόητες»¹⁰⁰. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀναφέρει “ἀπολυπραγμονήτως”: “Εἶτα καὶ αὐτὸς (ὁ ἱερεὺς) τὸ τῆς εὐχῆς ἀκροτελεύτιον (δοξολογικὴ κατακλειδα), ἦν ἐφ’ ἑαυτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἐποιήσατο”, (τὴν ὁποῖαν εὐχὴν ἀνέπεμψε πρὸς τὸν Θεὸν μυστικῶς), “εἰς ἐπήκοον πάντων βοήσας κατὰ τὸ ἔθος καὶ δοξολογήσας, καὶ αὐτοὺς λαβὼν τῆς δοξολογίας κοινωνούς”¹⁰¹.

Αὐτὸ τὸ “ἔθος” δὲν εἶναι προῖον κάποιας στείρας τυπολατρείας, γεμάτης ἀπὸ “ἀνεπάρκειες” καὶ “διαβρώσεις δυτικῆς αἰχμαλωσίας”, ἀλλὰ εἶναι γέννημα μαθητείας εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους καὶ τὶς ἀναλλοίωτες ἀρχὲς τῆς Μυσταγωγίας, ὅπου κατὰ τὸν Καβάσιλαν εἶναι “ἡ μία εἰκὼν τῆς μιᾶς τοῦ Σωτῆρος Βασιλείας”. Καὶ ποία ἄλλη εἰκόνα εἶναι ἀρμοδιωτέρα τῆς τῶν πιστῶν κοινωνίας μὲ τὸν “Βασιλέα τῆς Δόξης”, τούτου τοῦ “ἔθους”, ὅπου παραπέμπει ὁ ἱερός Πατήρ, τὸ σύνηθες, δηλαδή, τέλος τῶν ἱερῶν ἐκφωνήσεων, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι, ἡ δοξολογία τῆς πρεσβυτέρας πάντων κτισθείσης Ἐκκλησίας εἶναι αἶδιος, καὶ ὅτι, διὰ τὸν Θεόν, χρόνος καὶ αἰωνιότης ταυτίζονται;

Ὁ συγγραφεὺς τῆς “ἐν Χριστῷ ζωῆς” ἐρμηνεύει, ὡς ἄριστος λειτουργιολόγος, τὴν διαφορὰν ἀναγνώσεως δεήσεων καὶ εὐχῶν. Οἱ δεήσεις λέγονται ἐκφώνως, ἐνῶ οἱ εὐχῆς λέγονται μυστικῶς. Ἀναφερόμενος συγκεκριμένως εἰς τὶς δεήσεις καὶ τὴν εὐχὴν, ὅπου γίνονται εἰς τὰ “πληρωτικὰ” μετὰ τὴν μεταβολὴ τῶν Τιμίων Δώρων, σαφῶς ὑπονοεῖ ὅτι οἱ δεήσεις γίνονται εἰς ἐπήκοον πάντων, ἐνῶ οἱ εὐχῆς λέγονται μυστικῶς ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ. Γράφει: «Οὕτω δὲ ταῦτα πρὸς τὸ

πλήθος βοήσας, εἶτα καὶ αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἡσυχῇ εὐχεται, περὶ τῶν αὐτῶν τὸν Θεὸν ἱκετεύων... Εἶτα εὐξάμενος ἅπασι τὴν τοῦ Θεοῦ βοήθειαν καὶ τὴν φυλακὴν, κελεύει καὶ αὐτοὺς εὐξασθαι “τὴν ἡμέραν πᾶσαν τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον” διενεγκεῖν...»¹⁰². Τὸ “πρὸς τὸ πλήθος βοήσας” καὶ τὸ “αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ ἡσυχῇ εὐχεται” ἀποδεικνύουν τὴν διάκρισι μεταξὺ τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἐκφωνήσεως.

Ἐπίσης σημειώνει: “Αὐτὸς (ὁ ἱερεὺς) τὸ ἀκροτελεύτιον ἐκβοήσας εἰς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ τὴν εὐχὴν κατακλείει”¹⁰³, (τὴν ὁποῖαν δὲν ἤκουσεν ὁ λαός, ἐπειδὴ ἀνεγνώσθη μυστικῶς).

Εἰς ἄλλο σημεῖο κάμνει τὴν ἰδίαν διάκρισι: “Πάντων δὲ κλινόντων τὰς κεφαλὰς, ὁ ἱερεὺς ἐφ' ἑαυτοῦ τῷ Θεῷ χάριτας τῆς τῶν ὄντων δημιουργίας ὁμολογήσας εὐχεται. Εἶτα”, (δηλαδὴ μετὰ τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῆς εὐχῆς), “δοξολογίαν προσθεῖς εἰς ἐπήκοον τοῦ περιεστῶτος πλήθους, ὑμνεῖ τὴν παναγίαν Τριάδα καὶ λαβῶν κοινωνοὺς τῆς δοξολογίας. Εἶτα πάλιν εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει καὶ ἡσυχῇ καθ' ἑαυτὸν εὐχεται”¹⁰⁴.

Γενικῶς, λοιπόν, κατὰ τὸν ἱερὸ Καβάσιλαν, οἱ μὲν εὐχῆς ἀναγινώσκονται μυστικῶς, κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἐνῶ οἱ αἰτήσεις καὶ τὰ ἀκροτελεύτια τῶν εὐχῶν λέγονται ἐκφώνως, εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ, ἐκτὸς τῆς ὀπισθάμβωνος εὐχῆς, τὴν ὁποῖαν ἀπαγγέλλει ὁ ἱερεὺς “τοῦ θυσιαστηρίου ἐξελθῶν καὶ τοῦ πλήθους μέσος γενόμενος, πάντων ἀκουόντων”.

Γράφει ἐπ' αὐτοῦ, διαφωτίζων τὴν οὐσιώδη διαφορὰ τῶν “ἔνδον” εὐχῶν μὲ τὴν ὀπισθάμβωνον: “Ἐκεῖνο ἐπισημῆνασθαι χρὴ πῶς μετὰ τὴν ἱερουργίαν... ὥσπερ ἀπολύων ἑαυτὸν τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ συνουσίας καὶ τοῦ ὕψους ἐκείνου εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων ὀμιλίαν φαίνεται κατὰ μικρὸν καταβαίνων, καὶ τοῦτο ἱεροπρεπῶς. Καὶ γὰρ εὐχόμενος τοῦτο ποιεῖ· καὶ ὁ τρόπος τῆς εὐχῆς καὶ ὁ τόπος δείκνυσιν αὐτὸν καταβαίνοντα. Πρότερον μὲν γὰρ ἔνδον τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ, μηδενὸς ἀκούοντος, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀποτεινόμενος εὐχεται· νῦν δὲ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξελθῶν καὶ τοῦ πλήθους μέσος γενόμενος, πάντων ἀκουόντων, τὴν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ πάντων τῶν πιστῶν κοινὴν ποιεῖται δέησιν”¹⁰⁵.

Καὶ πρὶν μᾶς “ἀπολύση” ἐκ τῆς μυσταγωγικῆς του ἐρμηνείας εἰς τὴν θεία Λειτουργίαν, ὁ ἱερός πατήρ θὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς τὴν τελευταίαν εὐχή τῆς Ἀπολύσεως: “Τοῦ δὲ ἄρτου διαδοθέντος καὶ τοῦ ψαλμοῦ τελεσθέντος, εὐχεται ὁ ἱερεὺς τῷ πλήθει τὴν τελευταίαν εὐχὴν οὐ μόνον ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου καὶ πάντων ἀκουόντων, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ πλήθος ἀποτεινόμενος τὰ ῥήματα τῆς εὐχῆς, μείζονα νῦν ἢ πρότερον ἐνδεικνύμενος τὴν πρὸς τοὺς πολλοὺς κοινωνίαν”¹⁰⁶. Τότε καὶ μόνον ὑπάρχει ἡ “δυνατότης” τόσον τῆς εἰς ἐπήκοον, ὅσον καὶ τῆς κατ' ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἀπαγγελίας τῶν εὐχῶν ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ, εἰς τὰς “ἐν τέλει” εὐχάς, ὅπου ἀποτελοῦν εἰκόνα καὶ φανέρωσι “μείζονος κοινωνίας”, κατὰ

τὸν μεγάλο θεολόγον, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε τὴν Ἀποστολικὴν παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἤξευρε νὰ προσεγγίζη τὴν λειτουργικὴ μυστηριακὴ ζωὴ, διὰ τῆς ἡσυχαστικῆς ἐμπειρίας.

7. Ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης (+1429), τὸν 1^{ον} αἰῶνα, ὁμιλεῖ γενικῶς διὰ τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν κατὰ τὶς ἱερῆς Ἀκολουθίας¹⁰⁷, καὶ σημειώνει, διὰ τὴν ἔννοια καὶ σημασία τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεώς των, τὰ ἑξῆς διαφωτιστικά: “Ὁρᾶς τὸ θαυμαστὸν τῆς τάξεως, ὅτι διὰ μεσίτου τοῦ ἱερέως μυστικῶς ἔνδον εὐχομένου, τὰ τῶν δεήσεων τοῦ λαοῦ πρὸς Θεὸν ἀναφέρονται;”¹⁰⁸. Δηλαδή, δὲν ἐξετάζει φιλολογικῶς τὸ ἐνδεχόμενον, ἂν ἡ εὐχὴ ἀφορᾷ προσωπικῶς τὸν ἱερέα ἢ τὸν λαόν, ἀλλὰ θεωρεῖ δεδομένον ὅτι ὁ ἱερεὺς μεσιτεύει διὰ “τὰς δεήσεις” τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν Θεὸν “μυστικῶς εὐχόμενος”.

Ὁ τελευταῖος αὐτὸς βυζαντινὸς λειτουργιολόγος, ἀναφέρεται συχνὰ εἰς τὶς μυστικῶς ἀναγινωσκόμενες εὐχῆς διαφόρων Μυστηρίων καὶ Ἀκολουθιῶν, καὶ μὲ ἀκρίβεια τελετουργικὴ δίδει τὶς κατάλληλες ἐπεξηγήσεις, ἀκόμη καὶ διὰ τὴν στᾶσι τοῦ σώματος τοῦ ἱερουργοῦ. Οἱ διατάξεις αὐτές, κατὰ κανόνα, δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν θεία Λειτουργίαν, ἀλλὰ δύνανται νὰ διαφωτίσουν ἐπαρκῶς τὸ θέμα τῆς παρουσίας εἰσηγήσεως. Ἔτσι λ.χ. εἰς τὴν εὐχὴ τὴν λεγομένην κατὰ τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος, μετὰ τὸ “Μέγας εἶ, Κύριε, καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου..”, γράφει: “Ὁ ἀρχιερεὺς κλίνει τὴν κεφαλὴν καὶ καθ’ ἑαυτὸν εὐχεταί, ἐν ἡσυχίᾳ, τὸν εἰρηνικὸν καὶ ἡσύχιον πανταχοῦ προσκαλούμενος Ἰησοῦν»¹⁰⁹. Εἰς τὴν “Τάξιν καθιερώσεως Ναοῦ” σημειώνει ὅτι ἡ εὐχὴ ἀναγινώσκειται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως «ἐν κατανύξει καὶ κλίνοντος γόνυ καὶ ἀχένα κατ’ ἀνατολάς», μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ὁ ἀρχιερεὺς «δοξολογήσας τὸν Θεὸν ἐγείρεται»¹¹⁰. Εἰς τὴν εὐχὴ τοῦ Ὁρθρου: “Κύριε, Ἄγιε, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν...”, δίδει τὴν μαρτυρία περὶ ἀναγνώσεως μυστικῆς ἐν συναρτήσει μὲ τὴν κλίσι τοῦ σώματος τοῦ ἱερουργοῦ: «Μετὰ δὲ τὴν ἐκτενῆ δέησιν αἱ αἰτήσεις, καὶ ἡ τῆς κεφαλοκλισίας, κλινόντων πάντων τὰς κεφαλὰς, καὶ μετὰ σιγῆς ἰσταμένων... ἐξανίσταται ὁ ἱερεὺς... καὶ εὐχαριστῶν ἐκφωνεῖ»¹¹¹.

Εἰς τὴν εὐχὴ τῆς Εἰσόδου τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἡ μυστικῶς ἀναγινωσκομένη εὐχὴ συνδυάζεται μὲ τὴν στᾶσι τοῦ σώματος: «Ὅθεν καὶ ἐν σιγῇ καὶ κλίνων προσεύχεται, ὅτε τῷ Πατρὶ δούς ἑαυτὸν, κατελθὼν εἰς τὸν Ἄϊδην, ἡμᾶς ἐκεῖθεν ἐρρύσατο...»¹¹². Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖ καὶ κατωτέρω, ὅταν συνδέη τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῆς εὐχῆς τοῦ Ἑσπερινοῦ: “Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐρανούς...”, μὲ τὴν στᾶσι τοῦ σώματος τοῦ ἱερέως: «Καὶ κλίνας βοήσας τὴν κεφαλὴν εἰς σχῆμα δουλείας καὶ ἰκεσίας, πρῶτος αὐτὸς κλίνεται, δούλον ταπεινὸν ὁμολογῶν ἑαυτὸν καὶ ἐπεύχεται διὰ τὴν ἱερωσύνην. Οὐ γὰρ ἑαυτῷ θαρρεῖ, καὶ αὐτὸς χρήζει ἐλέους. Διὸ καὶ ἐπεύχεται εὐλαβῶς καὶ μετὰ σιγῆς συστελλόμενος καὶ ἀγωνιῶν ἐν τῷ

πρὸς Θεὸν ὁμιλεῖν τε καὶ μεσιτεύειν... καὶ θαρρήσας ὡς ἐντεύξεται, ἀνίσταται, καὶ ἐκφωνήσας ἀνυμνεῖ: “Εἶη τὸ κράτος...”¹¹³.

Κατὰ τὸν ἅγιο Συμεὼν, λοιπόν, ὁ ἱερεὺς ἀναγινώσκει μίαν εὐχή “κύπτων”, ἐνῶ ἐκφωνεῖ τὸν ἐπίλογόν της “ἀνιστάμενος”. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ διαφωτίζει καί, συνδεομένη μὲ τις διατάξεις τῶν χειρογράφων Εὐχολογίων, ἀποκαλύπτει ὅτι, ἐφ’ ὅσον ἡ “ἀνισταμένη” θέσις τοῦ ἱερέως συνδυάζεται μὲ τὴν ἐκφωνον ἀνάγνωσι τῆς εὐχῆς, ἡ “κύπτουσα” θὰ πρέπη νὰ συνδυασθῇ μὲ τὴν μυστικῶς καὶ ὄχι εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀνάγνωσί της.

Εἰδικῶς, ὅμως, διὰ τὴν θεία Λειτουργίαν ἐπεξηγεῖ, μεταξὺ ἄλλων, διατί κλείονται τὰ βημόθυρα¹¹⁴, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ ἀρχιερέως¹¹⁵.

Διὰ τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴ λέγει: “Ἐν τῷ τέλει δὲ τῆς Λειτουργίας ἡ ὀπισθάμβωνος εὐχὴ...μέσον τοῦ ναοῦ, ὡς ἀκροᾶσθαι πάντας καὶ τούτω συνεύχεσθαι...”¹¹⁶. Ὅμως, εἰς τὴν ἀρχιερατικὴ Λειτουργίαν, ἡ εὐχὴ αὐτὴ ἀναγινώσκεται, κατ’ αὐτόν, καὶ ἐκφώνως καὶ μυστικῶς: “Ὁ δευτέρος δὲ τῶν ἱερέων τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἔξωθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος εἰς ἐπήκοον ἐκφωνεῖ... Ὅμως καὶ ὁ ἀρχιερεὺς ταύτην ἔνδον μυστικῶς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφέρει”¹¹⁷.

Τέλος, ἀναφέρει ὅτι, «ὁ ἱερεὺς λέγει μυστικῶς τὴν τῆς κεφαλοκλισίας εὐχὴν· “Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...”»¹¹⁸.

Τυπικαὶ διατάξεις,

περὶ τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν.

1. Ἡ “Τυπικὴ διάταξις τῆς τοῦ Πατριάρχου Λειτουργίας” τοῦ διακόνου Δημητρίου Γεμιστοῦ (1380), ὅπου ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον γιὰ ὅλες τὶς ἀρχιερατικὲς ὀρθόδοξες Λειτουργίες ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ ἐπακριβῶς περιγράφει τὴν ἱερὰ τελετουργίαν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἀναφέρει:

α') «Εἶτα ὁ διάκονος: “Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν” καὶ τὰ λοιπά. Τούτων λεγομένων, λέγει ὁ πατριάρχης τὰς εὐχὰς τῶν τριῶν ἀντιφώνων... Ὁ δὲ ποιήσας ἱερεὺς τὴν προσκομιδὴν, αὐτὸς ποιεῖ καὶ τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας, αὐτὸς λέγει καὶ τὰς τρεῖς ἐκφωνήσεις... Καὶ οἱ μὲν ψάλται ψάλλουσι τὸ α' ἀντίφωνον, ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ β' ἀντιφώνου...”¹¹⁹.

β') «Καὶ λέγει ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἱερεῖς τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου μυστικῶς: “Δέσποτα Κύριε”... Ὁ δὲ (πατριάρχης) εὐλογῶν αὐτὸ (τὸ θυμιάμα), λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ θυμιάματος καθ’ ἑαυτόν...”¹²⁰.

γ') «Εἶτα ἄρχεται ὁ τρίτος διάκονος, λέγων· “Ὅσοι κατηχούμενοι”. Ταῦτα δὲ λέγοντος, ὁ πατριάρχης λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην· -εὐχὴ πιστῶν α'- “Εὐχαριστοῦμέν σοι Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων”... Τοῦ δὲ πατριάρχου

τὴν εὐχὴν πληρώσαντος, νεύει τις τῶν ἐν τῷ βήματι διακόνων τῷ ἐν ἄμβωνι διακόνῳ», (ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐκεῖνος δὲν μπορούσε νὰ ἀκούσῃ ἂν ὁ πατριάρχης εἶχε συμπληρώσει, ἢ ὄχι, τὴν ἀνάγνωσι τῆς εὐχῆς, ἐπειδὴ προφανῶς αὐτὴ ἀνεγινώσκετο μυστικῶς), «καὶ εὐθὺς λέγει “Σοφία”. Καὶ ἐκφωνεῖ ἕτερος ἀρχιερεὺς: “Ὅτι πρέπει”... Ὁ δὲ πατριάρχης, τοῦ χερουβικοῦ ἀδομένου, λέγει καθ’ ἑαυτὸν τὴν εὐχὴν ταύτην: “Οὐδεὶς ἄξιός”...»¹²¹.

δ') «Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χερουβικοῦ...ὁ μὲν διάκονος, ἐν τῷ ἄμβωνι ἀνελθὼν, τὰς συνήθεις λέγει αἰτήσεις, ὁ δὲ πατριάρχης λέγει καθ’ ἑαυτὸν τὴν εὐχὴν...»¹²².

ε') «...λέγει ὁ διάκονος: “Πάντων τῶν ἁγίων”. Ταῦτα τοῦ διακόνου λέγοντος, ὁ πατριάρχης κλινόμενος ἐπεύχεται: “Σοὶ παρακατιθέμεθα τὴν ζωὴν ἡμῶν...”. Ταύτην δὲ τὴν εὐχὴν τοῦ πατριάρχου λέγοντος, ὁ διάκονος ἀδιαστάτως ἐπισυνάπτει καὶ ταῦτα: “Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Τὴν ἡμέραν πᾶσαν...”¹²³».

ϑ') «Ὁ λαός: “Πάτερ ἡμῶν”... Ὁ δὲ πατριάρχης κλινόμενος ἐπεύχεται: “Εὐχαριστοῦμέν σοι, Βασιλεῦ ἀόρατε”... Καὶ εὐθέως ἐκφωνεῖ οὕτως: “Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς”... Καὶ πάλιν οὖν κλινόμενος ἐπεύχεται: “Πρόσχες, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ”... Ὁ μέντοι διάκονος», (ἐπειδὴ δὲν ἀκούει τὴν εὐχὴν, ὅπου “ἐπεύχεται”, δηλαδὴ ἀναγινώσκει μυστικῶς ὁ πατριάρχης), «ἴσταται...προσέχων τῷ πατριάρχει τὸν ὀφθαλμὸν καί, ὅταν ἴδῃ ἐκεῖνον τὴν εὐχὴν συντελέσαντα καὶ ἀρξάμενον προσκυνεῖν, συμπροσκυνεῖ καὶ αὐτὸς ἐν ᾧ ἴσταται τόπῳ. Καὶ... ἐκφωνεῖ: “Πρόσχωμεν”»¹²⁴.

ζ') «Ὁ δὲ πατριάρχης, λαβὼν τὸν ἅγιον δίσκον...καὶ εἰπὼν ἠρέμα: “Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν”, εἶτα ἐκφωνεῖ: “Πάντοτε νῦν”... Οἱ κοινωνήσαντες (λειτουργοί) ἀπονίπτονται τὰς χεῖρας...λέγοντες καθ’ ἑαυτὸν: “Νῦν ἀπολύεις”... Ὁ ἱερεὺς...λέγει μεγαλοφώνως τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχὴν...»¹²⁵.

2. Μίαν ἄμεσον μαρτυρία περὶ τῆς μὴ εἰς ἐπήκοον τοῦ λαοῦ ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας δίδει καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ λεγομένου Ψευδο-Κωδινού, σύγχρονος σχεδὸν μὲ τὴν ἀνωτέρω "Τυπικὴν διάταξιν", περιγραφὴ τῆς τελέσεως τῆς θείας Λειτουργίας εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ τὴν λαμπρὰν ἡμέραν τοῦ Πάσχα παρουσίᾳ καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος: «Τῆς λειτουργίας δὲ ἠρέμα, ὡς εἴρηται, ψαλλομένης, ὥστε μὴ ἐξακούεσθαι ταύτην ἔνθα ὁ βασιλεὺς κάθηται...»¹²⁶.

3. Μίαν ἔμμεσον μαρτυρία περὶ τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν ἀναφέρει ὁ ἅγιος Νίκων, ὁ ἐν τῷ Μαύρῳ Ὄρει (+1100). Αὐτὸς ὁ σπουδαῖος κανονολόγος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας, προσεπάθησε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνωνύμου ἢ μυστικῆς

ἀναφορᾶς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, κάτι ὅπου δὲν δικαιώνεται βάσει τῶν ἱερῶν Κανόνων. Διότι εἰς τὴν Ἐκκλησία προέχει τὸ πρόσωπο καὶ ὄχι ἡ ἀρχή, καὶ τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο τοῦ ἐπισκόπου εἶναι αὐτὸ πού προάγει τὸ ποιμνιο τῆς κάθε ἐπισκοπῆς εἰς τὸν Θεό. Κατὰ τὸν ἅγιο Νίκωνα, λοιπόν, τὸ λειτουργικὸ Τυπικὸ καθώρισε τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου νὰ λέγεται μεγαλοφώνως, προκειμένου νὰ διασφαλίζεται ἡ κοινωνία τοῦ λειτουργοῦ ἱερέως καὶ τῆς ὑπολοίπου συνάξεως μετὰ τὸν ποιμενάρχην τους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὶς εὐχὲς τῆς θείας Λειτουργίας, ὅπου λέγονται μυστικῶς: “Ἔσεῖς δὲ γινώσκετε ὅτι, ὡς οἶμαι, τὴν ἀναφορὰν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου διὰ τὰς κακίας καὶ ἀνυποταξίας ἐτύπωσαν μεγαλοφώνως λέγεσθαι τοὺς ἱερεῖς, ὅπως γινώσκουσι πάντες ὅτι καθαρεύει ἀπὸ κακίας καὶ ὑπόκειται τοὺς θεῖους κανόνας καὶ νόμους. Ἀρτίως δέ, καθὼς καὶ ἄνωθεν εἶπομεν, ἡ συνήθεια ἔπεσεν, καὶ τὴν ἀναφορὰν (τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου) λέγουν ὡς καὶ τὰ λοιπὰ, (δηλαδὴ μυστικῶς), καὶ ἡ κακία ἐνδομυχεῖ καὶ οὐδὲ γνῶθουν”¹²⁷.

4. Τέλος, μία ἔμμεσος μαρτυρία ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν «Λόγον περὶ Ἱερωσύνης, ἀωνύμου τινὸς καὶ εὐλογημένου»: «...Ὁ ἄξιος ἱερεὺς συντυχαίνει μετὰ αὐτὸν τὸν Χριστὸν στόμα μετὰ στόμα, ὡσάν νὰ συντυχαίνει ἓνας ἄδολος καὶ πολλὰ ἠγαπημένος φίλος μετὰ κανένα τοῦ φίλου. Καὶ καθὼς ὅταν ἔχη θάρρος καὶ ἄκραν φιλίαν μετὰ κάποιον μέγα ἄνθρωπον πηγαίνει κοντὰ του καὶ τοῦ συντυχαίνει τὸν λόγον μυστικὰ τοιουτοτρόπως καὶ ὁ ἱερεὺς, ἔχοντας θάρρος εἰς τὸν Χριστὸν διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἱερωσύνης, σιμώνει εἰς αὐτὸν καὶ τοῦ συντυχαίνει ὅλα του τὰ μυστικὰ μετὰ μυστικὴν ὁμιλίαν, ἡγουν μετὰ πολλὰ προσεκτικὴν, ἡσυχον καὶ μετρίαν φωνήν. Διότι τοιουτοτρόπως λέγει ὁ ἱερεὺς τὰς εὐχὰς, τὸ ὁποῖον φανερώνει δύο πράγματα: ἓνα μὲν τὴν ἄκραν μεγαλειότητα ἐκείνου τοῦ προσώπου πρὸς τὸ ὁποῖον συντυχαίνει, ἄλλο δὲ τὴν καθαρὰν ἀγάπην καὶ τὸ πολὺ θάρρος καὶ τὴν παρηρησίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει πρὸς αὐτὸν ὁ συντυχαίνων καὶ ὁ λαλῶν μετὰ αὐτοῦ...»¹²⁸.

Ἐξ ὧν λοιπόν ἀνεφέρθησαν, γίνεται σαφὲς ὅτι ἡ μυστικὴ ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι ἡ ἐπίσημος πρᾶξις τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας¹²⁹. Εἶναι, θὰ ἔλεγα, συμφώνως πρὸς τὸν ἅγιο Θεόδωρο τὸν Στουδίτην (+826), ἡ “ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία” καὶ τὸ “πατροπαράδοτον σέβας”, τὸ “κεκρατηκὸς ἔθος ἀπὸ ἀρχῆς μέχρι τοῦ δευρο”, ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ὁποῖον “παρελάβομεν ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων μέχρι τοῦ δευρο”¹³⁰.

Διότι, κατὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνόν (+749), “οὐ μόνον γράμμασιν τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμόν παρέδωκαν οἱ αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ ἀγράφοις τισὶ παραδόσεσι”¹³¹.

Αὐτὲς οἱ “πατρικαὶ χρήσεις καὶ συνήθειαι” ἔχουν τὸν πρῶτον λόγο, τὴν πῶς καθοριστικὴν σημασίαν εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς αὐθεντικῆς

παραδόσεως καὶ θεσμοθεσίας. Καὶ πρέπει νὰ διαφυλαχθοῦν ὡς πολῦτιμος “παρακαταθήκη, ἄτρωτος καὶ ἀδιάφθορος”, διότι, εἰς τὴν συνείδησι τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι “Θεοῦ φωνή, οἷς ὁ ἀντιφθεγγόμενος, κἂν Ἄγγελος, ἐκκήρυκτος, ἀναθεματιστός”¹³².

Οἱ “Κολλυβάδες” ἔναντι τῶν μυστικῶν εὐχῶν.

Ὅπως λοιπὸν εἶδαμε, οἱ ἅγιοι Πατέρες εἶχαν πάντοτε τὴν συνείδησιν ὅτι οὐδέποτε ἐκαινοτόμησαν, ἀλλὰ μᾶς παρέδωκαν ὅ,τι ἀκριβῶς παρέλαβαν ἐκ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Αὐτὴν τὴν συνείδησιν εἶχαν καὶ βλαστοὶ τῆς τελευταίας πνευματικῆς ἀνθήσεως εἰς τὸν τόπο μας, οἱ μακάριοι Κολλυβάδες. Καὶ εἶναι γεγονός ὅτι οἱ Κολλυβάδες διέσωσαν καὶ ἐξέφρασαν τὴν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι, τὴν λεγομένην ἡσυχαστικὴ, ὅπου εἶναι ἡ πεμπουσία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ ζωῆς.

«Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἡ' αἰῶνος, τὸ θέμα τῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας ἐπανεκύψε ἐξ αἰτίας τῶν δυτικῶν διαφωτιστῶν καὶ μισσιοναριῶν, ὅπου κατέκλυσαν τὸν τόπο μας καὶ ἐδρουσαν ὑπουλα μὲ σκοπὸ νὰ μιάνουν τὴν ἀμώμητο παράδοσί μας. Ἀλλ' οἱ ἅγιοι ἐκεῖνοι Γέροντες, ὅπου εἶχαν γνῶσι τοῦ ἀποφατικοῦ χαρακτῆρος τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, ἀπήντησαν “ἐπόμενοι τοῖς ἁγίοις Πατρᾶσι” καὶ ἔτσι ἀπεφεύχθη ἡ ἀλλοίωσις»¹³³.

Ἐνας ἐξ αὐτῶν, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος (+1813), εἰς τὸ ἔργο του “Περὶ παραδόσεως”, μετὰ ζήλου ἐτόνιζε ὅτι μετὰ τῶν οὐσιαστικῶν στοιχείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ὅπου ὀφείλομε νὰ φυλάττωμε “ἴσα τοῖς γεγραμμένοις”, ἔχομε “καὶ τὰς ἀνεκφωνήτους ἐπικλήσεις εἰς τὴν μετουσίωσιν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου”¹³⁴.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (+1809), ὁ “εὐσεβέστατος καὶ ὀρθοδοξότατος καὶ τῶν δογμάτων τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τρόφιμος”¹³⁵, ἔγραφε σαφῶς εἰς τὸ “Πηδάλιον” του ὅτι: «Αἱ μυστικαὶ εὐχαί, εὐλογίαι τε καὶ ἐπικλήσεις, αἱ ἁγιαστικαὶ καὶ τελειωτικαὶ τῶν Μυστηρίων, ἐξ ἀγράφου παραδόσεως θέλει νὰ ἦναι καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος, ἐν τῷ ζ' κεφαλαίῳ τῆς “Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας”, οὕτω λέγων· “Τὰς δὲ τελεστικὰς ἐπικλήσεις οὐ θεμιτὸν ἐν γραφαῖς ἀφερμηνεύειν, οὔτε τὸ μυστικὸν αὐτῶν, ἢ τὰς ἐπ' αὐταῖς ἐνεργουμένας ἐκ Θεοῦ δυνάμεις ἐκ τοῦ κρυφίου πρὸς τὸ κοινὸν ἐξάγειν, ἀλλ' ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ παράδοσις ἔχει, ταῖς ἀνεκπομπεύτοις μυστικαῖς αὐτὰς ἐκμαθῶν”. Ὅθεν καὶ ἡ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας ἀείποτε μυστικῶς, καὶ οὐχὶ ἐκφώνως, ὡς τὰ Κυριακὰ λόγια, ἀναγινώσκουσα τὰς εὐχὰς ταύτας, τὴν σεσωπημένην καὶ ἄγραφον καὶ μυστικὴν ταύτην παράδοσιν αἰνίττειται»¹³⁶.

«Οἱ μακάριοι Κολλυβάδες ὑπερασπίσθησαν τὴν μυστικὴν

ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν, ὄχι ἐπειδὴ ἤθελαν νὰ “βαυκαλίζωνται μὲ τὴν φαντασίωσιν ἑνὸς χριστιανικοῦ ἔθνους ἀπογόνου τοῦ Βυζαντίου”, ὅπως νομίζουν κάποιοι σύγχρονοι θεολόγοι, ἀλλ’ ἐπειδὴ διέθεταν θεολογικὰ κριτήρια ἐναρμονισμένα πλήρως πρὸς τὴν ὀρθόδοξο παράδοσι. Γι’ αὐτὸ καὶ κατώρθωσαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἀντιπάλους τους, ὅπου ἦσαν ἐκ τῶν λογιωτέρων τῆς ἐποχῆς... Οἱ Κολλυβάδες, ἐπειδὴ ἐγνώριζαν ὅτι, γιὰ νὰ ἐπιτύχωμε τὴν ἔνωσι μὲ τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ὑπέρκειται κάθε ὑπάρξεως καὶ κάθε ἐπιστήμης, πρέπει νὰ ἀρνηθῶμε τις αἰσθήσεις, κάθε λογικὴ, διανοητικὴ ἐνέργεια καὶ ὅ,τι αἰσθητὸ ἢ νοητὸ ὑπάρχει, γι’ αὐτὸ ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς μυστικῆς ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας»¹³⁷.

Εἰς τις ἡμέρες μας καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀγνοηθῇ ἡ Ἀποστολικὴ Παράδοσις, γι’ αὐτὸ καὶ γίνεται λόγος κυρίως γιὰ διανοητικὴ καὶ αἰσθητικὴ γνῶσι. Ἡ “λογικὴ λατρεία” (Ρωμ. ιβ’, 1) κατανοεῖται μᾶλλον ὡς διανοητικὴ, καὶ ὄχι ὡς συμμετοχὴ “ἐν ἐλευθερίᾳ ἐκ τῶν ἀλόγων παθῶν”, ὅπως τὴν ἀντελήφθησαν οἱ Πατέρες¹³⁸. “Ὅλη αὐτὴ ἡ νοοτροπία κρύπτει μέσα της στοιχεῖα μιᾶς βαρλααμικῆς σχολαστικῆς προσεγγίσεως στὸν χῶρο τῶν Μυστηρίων”¹³⁹.

Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν θεία Λειτουργίαν ἀπεικονίζεται τὸ συνοδικὸν σύστημα τῆς Ἐκκλησίας: «Πλὴν ἀναλόγως (μετέχουσι)· οὐ γὰρ πάντες ἀμέσως τούτου (τοῦ Χριστοῦ δηλονότι)· ἀλλ’ οἱ μὲν ἀκραιφνῶς, καὶ παραπετασμάτων χωρὶς, ἐγγὺς ἔσονται, καὶ ὥσπερ ἱερουργοὶ καὶ τῶν τελεωτέρων ἀπτόμενοι. Καὶ τοῦτο δηλοῖ ἐνταῦθα ὁ πρῶτος ἀρχιερεὺς, πλησιάζων τε καὶ ἀπτόμενος, καὶ θύων τὰ μυστικά, καὶ αὐτὸν τυθέντα ὑπὲρ ἡμῶν ἐκτυπούμενος· οἱ δέ, διὰ μεσίτου αὐτοῦ μετέχοντές τε καὶ ἀπολαύοντες. Ὅθεν καὶ ἐν τῷ βήματι οἱ ἐπίσκοποι τε καὶ ἱερεῖς, εἰ καὶ συλλειτουργοί, ὅμως οὐκ ἐγγίζουσιν ὡς ὁ πρῶτος. Ἔτεροι δὲ πάλιν τῶν ἱερῶν μετ’ αὐτοὺς ὑποδεεστέραν ἔχουσι τάξιν, καὶ οὐ τὰ αὐτὰ λέγειν δύνανται, καὶ ὕστερον ἔρχονται πρὸς τὴν φρικτὴν κοινωνίαν, ὡς οἱ τῆς λειτουργικῆς διάκονοι τάξεως· μετὰ δὲ τούτους πρὸ τῶν ἱερῶν πυλῶν ἄλλοι, ὑποδιάκονοί τε, καὶ σὺν αὐτοῖς ἀναγνώσταις οἱ ὕμνωδοί· μεθ’ οὓς πάλιν κοινωνοῦσιν οἱ τοῦ μοναχικοῦ σχήματος, ὡς προέχοντες τοῦ λαοῦ. Καὶ μετὰ τούτους κατὰ τάξιν αὐθις οἱ λαϊκοί. Οὐδὲ γὰρ καὶ οὗτοι πάντες ἐπίσης. Οἱ μὲν γὰρ καλῶς ἴστανται, οἱ δὲ μετανοοῦντές εἰσιν. Ἄ δὴ πάντα ἐκάστου τῶν μετεχόντων Θεοῦ τὴν τε τάξιν δηλοῖ καὶ ἀνάβασιν, καὶ τὸ ἀρμόδιον καὶ πρέπον τῆς κοινωνίας»¹⁴⁰.

“Ἡ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν, σὲ ὅλα τὰ λεγόμενα καὶ πρᾶττόμενα, συνιστᾷ μιὰ ἰσοπέδωσι τῶν χαρισμάτων, μιὰ προτεσταντικὴ ἀντίληψι περὶ τῆς Ἐκκλησίας... Ἐνῶ ἡ κατάργησι τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς μεταξὺ μυστικῆς καὶ ἐκφώνου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν, στὴν πραγματικότητι καταργεῖ τὴν συνοδικότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἱεραρχικότητα τῶν χαρισμάτων, ἀφοῦ ἡ διοικητικὴ διάρθρωσι τῆς

ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ ζωὴ¹⁴¹.

Ἡ “ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία”, λοιπόν, δι’ ἡμᾶς τοὺς Ὁρθοδόξους ἔχει τεραστία σημασία, γι’ αὐτὸ καὶ μαζί μὲ τὸν ἅγιον Νικόδημον ὁμολογοῦμε ὅτι: «Σὺν ταῖς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεσι κρατοῦμεν καὶ ἀποδεχόμεθα καὶ τὰς τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεις, δηλαδὴ τὰς διορισθεῖσας ὑπὸ τῶν διαδόχων τῶν Ἀποστόλων. Τοῦ κακοδόξου γὰρ Μοντανοῦ, τοῦ κατὰ τὸν δεῦτερον αἰῶνα ἀκμάσαντος, ἦτον φρόνημα τὸ νὰ ἀθετῆ τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθνη τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, (βιβλ. ε', κεφ. ιε' τῆς “Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας”). Τὰ δόγματα καὶ αἱ παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἐναντία ἀναμεταξύ των· ἄπαγε! ἀλλὰ μᾶλλον ἓνα τοῦ ἄλλου εἶναι συστατικά. Τὰ μὲν γὰρ δόγματα τῆς πίστεως συνιστῶσι τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας· αἱ παραδόσεις δὲ πάλιν τῆς Ἐκκλησίας θεμελιώνονται ἐπάνω εἰς τὰ τῆς πίστεως δόγματα· καὶ τὰ δύο ὁμοῦ ἔχουσιν εἰς τὴν εὐσέβειαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν. Ὅθεν εἶπεν ὁ μέγας Βασίλειος ὅτι, “ταῦτα ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν” (Καν. 9α'). Καθὼς γὰρ οἱ μεγάλαις πέτραις στέκονται μὲ τὰς μικράς, καὶ αἱ δύο ὁμοῦ συνιστῶσι τὴν οἰκοδομὴν, --ἐὰν γὰρ θελήσῃ νὰ κρημνίσῃ τινὰς τὰς μικράς, κρημνίζει ἐν ταυτῶ καὶ τὰς μεγάλας-- τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας στέκονται ὁμοῦ μὲ τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας· καὶ ἐὰν θελήσῃ τινὰς νὰ ἀθετήσῃ τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας, συναθετεῖ καὶ τὰ τῆς πίστεως δόγματα. Ὅθεν εἶπε πάλιν ὁ μέγας Βασίλειος· “Εἰ γὰρ ἐπιχειρήσαμεν τὰ ἄγραφα τῶν ἐθνῶν, ὡς μεγάλην ἔχοντα τὴν δύναμιν, παραιτεῖσθαι, λάθοιμεν ἂν εἰς αὐτὰ τὰ καίρια ζημιοῦντες τὸ Εὐαγγέλιον· μᾶλλον δέ, εἰς ὄνομα ψιλὸν περιϊστῶντες τὸ κήρυγμα” (Καν. 9α')»¹⁴².

Ὑποσημειώσεις:

1. Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα εἰς τὸ Θεολογικὸν Λειτουργικὸν Συνέδριον: “Τὸ μεγαλεῖο τῆς θείας Λατρείας. (Παράδοσις ἢ ἀνανέωσις);”, διοργανωθὲν ὑπὸ τῆς “Ἐταιρείας Ὁρθοδόξων Σπουδῶν” ἐν Θεσσαλονίκῃ, τῆ 27^η, 28^η Φεβρ. καὶ 1^η Μαρτ. 2002.
2. Πρβλ. Φίλια Γ., “Ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στὴν λατρεία τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας”, σ. 37, ἔκδ. “Γρηγόρη”, Ἀθῆναι 1997.
3. Πρβλ. Τρεμπέλα Π., “L’ audition de l’ anaphore eucharistique par le peuple”-“Ἡ ἀκρόασις τῆς εὐχαριστιακῆς ἀναφορᾶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ”, ἐν συλλ. τόμῳ “L’ Eglise et les Eglises”, τ. β', σ. 214-7, ἔκδ. Chevetogne, Βέλγιο 1955.
4. Πρβλ. περιοδ. “Ἐκκλησία”, τ. 27 (1950), φ. 5, σ. 73.
5. Μ. Βασιλείου, “Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος”, κζ', -- “Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων”, (ἔκδ. “Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος”, Ἀθῆναι 1955 ἐξ.), (ΒΕΠΕΣ), τ. 52, σ. 287.
6. Πρβλ. “Λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον καὶ εὐλόγησας ἔκλασεν καὶ δούς τοῖς μαθηταῖς εἶπεν· Λάβετε φάγετε· τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμά μου. Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἐστὶν τὸ αἷμά μου”. (Ματθ. κς', 26-28). -- Πρβλ. Μάρκ. ιδ', 23 καὶ Λουκ. κβ', 17.
7. Πρβλ. Voronov L., “Sur la question de la lecture dite “secrete” des prieres

eucharistiques par le celebrant pendant la divine Liturgie”-“Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς λεγομένης "μυστικῆς" ἀναγνώσεως τῶν εὐχαριστιακῶν προσευχῶν ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ κατὰ τὴν θεία Λειτουργία”, ἐν περιοδ. “Messager de l’ Exarcate du Patriarche Russe en Europe Occidentale”, τ. 70-71 (1970), σ. 147-9, 158-9, -- Φίλια Γ., ἔνθ. ἀν., σ. 47-8.

8. Α' Κορ. ιδ', 16-17.

9. ΕΠΕ, τόμ. 18Α, σ. 466.

10. Εὐθυμίου τοῦ Ζιγαβηνοῦ, “Ἑρμηνεία εἰς τὰς ΙΔ' Ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ εἰς τὰς Ζ' Καθολικάς”, ἔκδ. ὑπὸ Νικηφόρου Καλογερά, ἐν Ἀθήναις 1887, τόμ. Α', σελ. 333.

11. Ἁγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, “Ἑρμηνεία εἰς τὰς ιδ' Ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου”, τ. Α', σ. 353, ἔκδ. “Ἁγίου Νικοδήμου”, Ἀθήναι 1971.

12. «(XL:40) ...Πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν ὅσα ὁ Δεσπότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν κατὰ καιροὺς τεταγμένους· τὰς τε προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκῆ ἢ ἀτάκτως ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὠρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις. Ποῦ τε καὶ διὰ τίνων ἐπιτελεῖσθαι θέλει, αὐτὸς ὠρισεν τῇ ὑπερτάτῳ αὐτοῦ βουλήσει, ἴν' ὁσίως πάντα γινόμενα ἐν εὐδοκίῃ εὐπρόσδεκτα εἶη τῷ θελήματι αὐτοῦ. Οἱ οὖν τοῖς προστεταγμένοις καιροῖς ποιῶντες τὰς προσφορὰς αὐτῶν εὐπρόσδεκτοί τε καὶ μακάριοι· τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ Δεσπότης ἀκολουθοῦντες οὐ διαμαρτάνουσιν. Τῷ γὰρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναί εἰσίν, καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἴδιος ὁ τόπος προστέτακται, καὶ λευῖταις ἴδιαι διακονίαι ἐπίκεινται· ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέδεται. (XLI:41) Ἐκαστος ἡμῶν, ἀδελφοί, ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐαρεστεῖτω Θεῷ ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει ὑπάρχων, μὴ παρεκβαίνων τὸν ὠρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα, ἐν σεμνότητι. Οὐ πανταχοῦ, ἀδελφοί, προσφέρονται θυσίαι ἐνδελεισμοῦ ἢ εὐχῶν ἢ περὶ ἁμαρτίας καὶ πλημμελείας, ἀλλ' ἢ ἐν Ἱερουσαλὴμ μόνῃ. Κάκει δὲ οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ προσφέρεται, ἀλλ' ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον διὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν προειρημένων λειτουργῶν. Οἱ οὖν παρὰ τὸ καθῆκον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ποιῶντες τι θάνατον τὸ πρόστιμον ἔχουσιν. Ὁρᾶτε, ἀδελφοί· ὅσῳ πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσοῦτ' ἄλλο ὑποκείμεθα κινδύνῳ». (ΒΕΠΕΣ 1, 29).

13. «(XXXIV:34) ...Κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλήθος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν παρεστῶτες. Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· “Μύρια μυριάδες παρεστήκεισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ ἐκέκραγον· Ἅγιος ἅγιος ἅγιος κύριος σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ κτίσις τῆς δόξης αὐτοῦ”. Καὶ ἡμεῖς οὖν, ἐν ὁμοιοῖα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντες τῇ συνειδήσει, ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος βοήσωμεν πρὸς αὐτὸν ἐκτενωῶς, εἰς τὸ μετόχους ἡμᾶς γενέσθαι τῶν μεγάλων καὶ ἐνδόξων ἐπαγγελιῶν αὐτοῦ...». (ΒΕΠΕΣ 1, 26).

14. Πρβλ. ΒΕΠΕΣ 2, 218.

15. Πρβλ. Τρεμπέλα Π., “Ἀρχαὶ καὶ χαρακτῆρ τῆς χριστιανικῆς λατρείας”, σ. 141, ἔκδ. “Σωτήρος”, Ἀθήναι 1962, -- Φίλια Γ., ἔνθ. ἀν., σ. 62.

16. «(XIV:14) Κατὰ κυριακὴν δὲ Κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον καὶ εὐχαριστήσατε προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ᾗ. Πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν μετὰ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν, ἕως οὗ διαλλαγῶσιν, ἵνα μὴ κοινωθῇ ἡ θυσία ὑμῶν. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ ῥηθεῖσα ὑπὸ Κυρίου· “Ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ προσφέρει μοι θυσίαν

καθαράν· ὅτι βασιλεὺς μέγας εἰμί, λέγει Κύριος, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι”». (ΒΕΠΕΣ 2, 220).

17. "(65) Ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ οὕτω λουῖσαι τὸν πεπεισμένον καὶ συγκατατεθειμένον ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφούς ἄγομεν... Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὗτος, λαβὼν αἶνον καὶ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου, ἀναπέμπει καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται· οὗ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρῶν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· Ἀμήν. Τὸ δὲ Ἀμήν τῇ ἐβραϊδὶ φωνῇ τὸ Γένοιτο σημαίνει. Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδῶσιν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσι. (66) Καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν Εὐχαριστία, ἧς οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν ἐστὶν ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτω βιοῦντι ὡς ὁ Χριστὸς παρέδωκεν. Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὄν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστός, ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτω καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι". (ΒΕΠΕΣ 3, 197).

18. "(67) ...Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις καὶ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Αποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκειται, μέχρις ἐγχωρεῖ. Εἶτα, παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστῶς διὰ λόγου τὴν νοθεσίαν καὶ πρόσκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. Ἐπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν. Καὶ, ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ, καὶ ὁ προεστῶς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἀμήν, καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται". (ΒΕΠΕΣ 3, 198).

19. Πρβλ. Τρεμπέλα Π., "L' audition...", ἐνθ. ἀν., σ. 211.

20. Πρβλ. περιοδ. "Ἐκκλησία", τ. 26 (1949), φ. 24, σ. 383.

21. Πρβλ. ΒΕΠΕΣ 2, 218.

22. "Περὶ τῶν...ἀντιφώνων", 1, 2, -- Πρβλ. "Sources Chretiennes", τ. 4bis, σ. 122.

23. "(37) ...Προσφέρομεν γὰρ τῷ Θεῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, ὅτι τῇ γῆ ἐκέλευσεν ἐκφῦσαι τοὺς καρποὺς τούτους εἰς τροφήν ἡμετέραν, καὶ ἐνταῦθα τὴν προσφορὰν τελέσαντες ἐκκαλοῦμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπως ἀποφήνη τὴν θυσίαν ταύτην καὶ τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἵνα οἱ μεταλαβόντες τούτων τῶν ἀντιτύπων, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ζωῆς αἰωνίου τύχωσιν". (ΒΕΠΕΣ 5, 183).

24. Πρβλ. Τρεμπέλα Π., "Ἀρχαί...", ἐνθ. ἀν., σ. 176.

25. Βιβλ. Β', κεφ. νζ', 21, -- Πρβλ. ΒΕΠΕΣ 2, 54.

26. Βιβλ. Η', κεφ. ιβ', 4, -- Πρβλ. ΒΕΠΕΣ 2, 151.

27. Πρβλ. Τρεμπέλα Π., "Ἀρχαί...", ἐνθ. ἀν., σ. 172.

28. "(Ζ':7) ...Τῶν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς χειροτονίας, οἶμαι δὲ καὶ τῆς τοῦ μακαρίου Ἡρακλᾶ καταστάσεως, τῆς συναγωγῆς μετασχών, τοῖς ὑπόγυον (μόλις πρὸ μικροῦ) βαπτιζόμενοις, παρατυχών καὶ τῶν ἐπερωτήσεων καὶ τῶν ἀποκρίσεων ἐπακούσας, προσῆλθέ μοι κλαίων καὶ καταθρηγῶν ἑαυτὸν καὶ πίπτων πρὸ τῶν ποδῶν μου, ἐξομολογούμενος μὲν καὶ ἐξομνύμενος τὸ βάπτισμα, ὃ παρὰ τοῖς αἰρετικοῖς βεβάπτιστο, μὴ τοῦτο εἶναι μηδὲ ὅλως ἔχειν τινὰ πρὸς τοῦτο κοινωνίαν, ἀσεβείας γὰρ ἐκεῖνο καὶ βλασφημιῶν πεπληρωῶσθαι, λέγων δὲ πάνυ τι τὴν τὴν ψυχὴν νῦν κατανεύχθαι καὶ μηδὲ παρρησίαν ἔχειν ἐπαῖραι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν Θεόν, ἀπὸ τῶν ἀνοσιῶν ἐκείνων ῥημάτων πραγμάτων ὀρμώμενος, καὶ διὰ τοῦτο δεόμενος τῆς εὐλκρινεστάτης ταύτης καθάρσεως καὶ παραδοχῆς καὶ χάριτος τυχεῖν· ὅπερ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐτόλμησα ποιῆσαι, φήσας αὐτάρκη τὴν πολυχρόνιον αὐτῷ κοινωνίαν εἰς τοῦτο γεγονέναι. Εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμὴν καὶ τραπέζην παραστάντα καὶ χειρὰς εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἀγίας τροφῆς προτείναντα καὶ ταύτην καταδεξάμενον ἱκανῶ χρόνῳ, οὐκ ἂν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνασκευάζειν ἐτι τολμήσαιμι...". (ΒΕΠΕΣ 20, 16).

29. Πρὸβλ. Τρεμπέλα Π., "L' audition", ἔνθ. ἀν., σ. 211, -- Φίλια Γ., ἔνθ. ἀν., σ. 38.

30. Πρὸβλ. Danielou J., "Ἀγία Γραφή καὶ Λειτουργία", ἔκδ. "Ἄρθου Ζωῆς", Ἀθήναι 1981, σ.139

31. Πρὸβλ. Quatrone C., "The celebrant: priest or pastor;"-"Ὁ λειτουργός: ἱερεὺς ἢ πάστορας;", ἐν περιοδ. "Orthodox Life", τ. 46 (1996), φ. 4, σ. 24, ἔκδ. Ἱερῶς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος, Jordanville-Νέας Ὑόρκης.

32. ΒΕΠΕΣ 39, 258.

33. "Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος", κζ', -- ΒΕΠΕΣ 52, 287.

34. Ἐνθ. ἀνωτ., σ. 288-9.

35. Λόγος ιη', ι', -- ΒΕΠΕΣ 59, 115.

36. Λόγος κζ', ε', -- ΒΕΠΕΣ 59, 215.

37. ΒΕΠΕΣ 68, 440.

38. Πρὸβλ. "Patrologia Graeca", (P.G., ἔκδ. Migne), τ. 61, σ. 523-30. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς: "Πᾶσιν ἐν σῶμα πρόκειται καὶ ποτήριον ἓν. Καὶ ἐν ταῖς εὐχαῖς δὲ πολὺ τὸν λαόν, ἴδοι τις, ἂν συνεισφέροντα. Καὶ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐνεργουμένων, ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ, κοιναὶ καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως καὶ παρ' αὐτῶν γίνονται εὐχαί, καὶ πάντες μίαν λέγουσιν εὐχήν, εὐχήν τὴν ἐλέου γέμουσα. Πάλιν ἐπειδὴν εἰρξωμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων τοὺς οὐ δυναμένους τῆς ἱερῶς μετασχεῖν τραπέζης, ἐτέραν δεῖ γενέσθαι εὐχήν, καὶ πάντες ὁμοίως ἐπ' ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα. Ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δέη, πάντες ὁμοίως ἀσπαζόμεθα. Ἐπ' αὐτῶν πάλιν τῶν φρικωδεστάτων μυστηρίων ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, ἐπεύχεται ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ. Τὸ γὰρ: "Μετὰ τοῦ πνεύματός σου", οὐδὲν ἄλλον ἐστίν, ἢ τοῦτο. Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινά: οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἅπας. Πρῶτερον γὰρ λαβὼν αὐτῶν φωνήν, εἶτα συντιθεμένων ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας. Καὶ τί θαυμάζεις, εἴ που (ἂν κάποιες φορὲς) μετὰ τοῦ ἱερέως ὁ λαὸς φθέγγεται, ὅπου γε καὶ μετ' αὐτῶν τῶν Χερουβὶμ καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων κοινῇ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους ὕμνους ἀναπέμπει; Ταῦτα δὲ μοι πάντα ἐκεῖνα εἰρηται, ἵνα ἕκαστος καὶ τῶν ἀρχομένων νήφη, ἵνα μάθωμεν ὅτι σῶμά ἐσμεν ἅπαντες ἓν, τὴν αὐτὴν ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους

διαφοράν, ὅσῃν μέλη πρὸς μέλη, καὶ τὸ μὴ τὸ πᾶν ἐπὶ τοὺς ἱερέας ῥίπτωμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοί, ὥσπερ κοινουῦ σώματος, τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης οὕτω φροντίζωμεν". (Αὐτόθι, 527).

39. Αὐτόθι. Ἐπ' αὐτοῦ, ὁ πρωτοπρεσβύτερος L. Voronov ὑποστηρίζει πῶς, ὅταν ὁ ἱερεὺς ἀνέπεμπε μυστικῶς τὴν Εὐχαριστίαν, ὁ λαὸς ἐτηροῦσε σιγή. (Ἐνθ. ἀν., σ. 152). Ἐπίσης ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου κῦρ-Ἰερόθεος ὀμιλεῖ περὶ σιωπῆς τοῦ ἐκκλησιασματος, κατὰ τὴν ἀνάγνωσι τῶν μυστικῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας. (Πρβλ. ἄρθρο τοῦ Σεβασμιωτάτου: "Ἡ ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας", ἐν ἐφημ. "Ὁρθόδοξος Τύπος", ἀρ. φ. 1432, 2-11-2001, σ. 3).

40. Πρβλ. P.G. 61, 527

41. Πρβλ. "Πηδάλιον", σ. 428, ἔκδ. "Ἀστέρος", Ἀθῆναι 1976.

42. «ΡΑΖ'. ΠΕΡΙ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΚΑΙ ΚΛΗΡΙΚΩΝ. Ἐν ὀνόματι τοῦ δεσπότου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Φλάβιος Ἰουστινιανὸς Ἀλαμανικὸς Γοτθικὸς Φραγγικὸς Γερμανικὸς <Ἀντικὸς Ἀλανικὸς> Οὐανδαλικὸς Ἀφρικανὸς <εὐσεβῆς> εὐτυχῆς ἔνδοξος <νικητῆς> τροπαιοῦχος ἀεισέβαστος Αὐγούστος Πέτρῳ τῷ λαμπροτάτῳ μαγίστρῳ τῶν θείων ὀφφικίων. <<Προοίμιον>>. "Εἰ τοὺς πολιτικοὺς νόμους, ὧν τὴν ἐξουσίαν ἡμῖν ὁ θεὸς κατὰ τὴν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν ἐπίστευσε, βεβαίους διὰ πάντων φυλάττεσθαι πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ὑπηκόων σπουδάζομεν, πόσῳ μᾶλλον πλείονα σπουδῆν ὀφείλομεν θέσθαι περὶ τὴν τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ θείων νόμων παραφυλακὴν τῶν ὑπὲρ τῆς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν σωτηρίας ὀρισθέντων; οἱ γὰρ τοὺς ἱεροὺς κανόνας φυλάττοντες τῆς τοῦ δεσπότου θεοῦ βοηθείας ἀξιοῦνται, καὶ οἱ τούτους παραβαίνοντες αὐτοὶ ἑαυτοὺς τῇ κατακρίσει ὑποβάλλουσι. μείζονι δὲ ὑπόκεινται κατακρίσει οἱ ὀσιώτατοι ἐπίσκοποι, οἷς πεπίστευται καὶ ζητεῖν τοὺς κανόνας καὶ φυλάττειν εἴπερ τι τούτων παραβαινόμενον ἀνεκδίκητον καταλειφθεῖ. τῶν οὖν θείων κανόνων μὴ παραφυλαχθέντων διαφόρους προσελεύσεις ἐδεξάμεθα κατὰ κληρικῶν τε καὶ μοναχῶν, καὶ τινῶν ἐπισκόπων ὡς μὴ κατὰ τοὺς θείους κανόνας βιούντων, καὶ ἄλλοι δὲ εὖρηνται μὴδὲ αὐτὴν τὴν τῆς ἀγίας προσκομιδῆς ἢ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος προσευχὴν ἐπιστάμενοι. Τὸ τοῦ θεοῦ τοίνυν ἐννοοῦντες κρίμα τὴν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν προσαγγελθέντων ζητησὶν τε καὶ διόρθωσιν ἐκελεύσαμεν κανονικῶς προελθεῖν... Ἀπαιτεῖσθαι δὲ πρότερον τὸν μέλλοντα χειροτονεῖσθαι παρὰ τοῦ χειροτονοῦντος λίβελλον μεθ' ὑπογραφῆς ἰδίας περιέχοντα τὰ περὶ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ πίστεως· ἀπαγγέλλειν δὲ τοῦτον καὶ τὴν θείαν προσκομιδὴν τὴν ἐπὶ τῇ ἀγία κοινωνίᾳ γινομένην καὶ τὴν ἐπὶ τῷ ἀγίῳ βαπτίσματι εὐχὴν καὶ τὰς λοιπὰς προσευχάς... Πρὸς τούτοις κελεύομεν πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἐξακουομένης τὴν θείαν προσκομιδὴν καὶ τὴν ἐπὶ τῷ ἀγίῳ βαπτίσματι προσευχὴν ποιεῖσθαι, πρὸς τὸ κἀντεῦθεν τὰς τῶν ἀκούοντων ψυχὰς εἰς πλείονα κατάνυξιν καὶ τὴν πρὸς τὸν δεσπότην θεὸν διανίστασθαι δοξολογίαν. οὕτως γὰρ καὶ ὁ θεῖος <ἀπόστολος> διδάσκει, λέγων ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτη ἐπιστολῇ· <ἐπεὶ ἐὰν εὐλογῆσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου πῶς ἔρει τὸ ἀμὴν τῷ θεῷ ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε. σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται>. καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους οὕτως λέγει· <καρδίᾳ μὲν γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν>. διὰ ταῦτα τοίνυν προσήκει τὴν ἐπὶ τῇ ἀγία προσκομιδῇ καὶ τὰς ἄλλας προσευχὰς μετὰ φωνῆς παρὰ τῶν

όσιωτάτων ἐπισκόπων τε καὶ πρεσβυτέρων προσφέρεσθαι τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ θεῷ ἡμῶν σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι...». (Προβλ. Flavius Justinianus Imperator: "Novellae" ρλζ':137, ἐν ψηφιακῷ δίσκῳ ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν: "Θησαυρὸς Ἑλληνικῆς Γλώσσης", 695.1-16, 697.11-14, 699.3-12).

43. Προβλ. Voronov L., ἔνθ. ἀν., σ. 155.

44. Ἄν, μάλιστα, λείψουν τὰ μικρόφωνα καὶ συνεπῶς τηρηθοῦν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον οἱ "προδιαγραφαὶ" τῆς ἐπὶ 1950 χρόνια λατρείας, φαίνεται μᾶλλον δυσχερὲς τὸ ἐγχείρημα τοῦ λειτουργοῦ νὰ ἀναγινώσκη, (δηλαδὴ νὰ διαβάζη, ὄχι νὰ φωνάζη), καὶ συγχρόνως νὰ ἀκούεται ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιάσματος! Ὁμοιάζει ὡσὰν ἡ Λειτουργία νὰ περιμένε τὴν μικροφωνικὴν ὑποστήριξι, διὰ νὰ τελεσθῇ ἐπὶ τέλους "σωστὰ" ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

45. Προβλ. Φίλια Γ., ἔνθ. ἀν., σ. 93 ἔξ.

46. Προβλ. "Novellae", ἔνθ. ἀν., 695.15.

47. Προβλ. Bouyer L., "Theology and spirituality of the Eucharistic Prayer"- "Θεολογία καὶ πνευματικότης τῆς εὐχαριστιακῆς προσευχῆς", σ. 368-70, University of Notre Dame Press, 1968. (Παραπομπὴ ἀναφερομένη ὑπὸ Quatrone C., ἔνθ. ἀν., σ. 25).

48. "(κε':25) ...Ἦν τις ἀδελφὸς ἐν τῷ κοινοβίῳ τοῦ Χουζιβᾶ, ὃς ἦν μαθὼν τὴν προσκομιδὴν τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς. Ἐν μιᾷ οὖν ἐπέμφθη ἐνέγκαι εὐλογίας καί, ἐρχόμενος ἐν τῷ μοναστηρίῳ, εἶπε τὴν προσκομιδὴν, ὡς ἐν τάξει τῆς στιχολογίας, καὶ τὰς αὐτὰς εὐλογίας προέθηκον ἐν τῷ δίσκῳ ἐν τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ οἱ διάκονοι. Καὶ ἐν τῷ προσκομίζειν τὸν ἀββᾶν τὸν Ἰωάννην, τὸν τότε πρεσβύτερον ὄντα, τὸν ἐπίκλην Χοζεβίτην, ὃς καὶ ὕστερον γέγονεν Καισαρείας τῆς κατὰ Παλαιστίνην ἐπίσκοπος, οὐκ ἐθεάσατο, κατὰ τὸ ἔθος, τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ λυπηθεὶς, μήτι ἄρα αὐτὸς ἡμαρτε καὶ διὰ τοῦτο ἀπέστη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰσῆλθεν ἐν τῷ διακονικῷ κλαίῳ καὶ ῥίπτων ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον. Καὶ φαίνεται αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου λέγων, ὅτι· Ἐξ ὅτου ἐν τῇ ὁδῷ, ἐπικομιζόμενος τὰς εὐλογίας, ὁ ἀδελφὸς ἔλεγε τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν, ἡγιάσθησαν καὶ τετελειωμένοι εἰσίν. Καὶ ἀπὸ τότε λόγον ἔθηκεν ὁ γέρον, ὥστε μηδένα μαθεῖν τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν, μὴ ἔχοντα χειροτονίαν, μηδὲ ὡς ἔτυχε λέγειν αὐτὴν ἐν οἰωδήποτε καιρῷ, χωρὶς τόπου ἡγιασμένου". (P. G. 87, 2869-72).

49. Προβλ. P.G. 87, 2872.

50. "(ρζς':196) ...Ἐν τῇ χώρᾳ (τῶν μερῶν Ἀπαμείας τῆς δευτέρας τῶν Σύρων ἐπαρχίας), ...παιδιά ἔβοσκον θρέμματα καὶ...ἠθέλησαν παίξαι, κατὰ τὴν τῶν παίδων συνήθειαν. Καὶ ὡς ἔπαιζον λέγουσι πρὸς ἀλλήλους· "Δεῦτε, ποιήσωμεν σύναξιν καὶ προσενέγκωμεν προσφορὰν"... Καὶ ἔρχονται εἰς μίαν πέτραν ὁμαλήν, καὶ γὰρ ἔπαιζον, καὶ ἐπὶ τῇ πέτρᾳ, ὡς ἐν τάξει θυσιαστηρίου, δεηθήκασι τοὺς ἄρτους καὶ ἐν καυκίῳ ὄστρακίνῳ οἶνον. Καὶ παρίστανται, ὁ μὲν ὡς πρεσβύτερος, οἱ δὲ ὡς διάκονοι, ἔνθεν καὶ ἔνθεν. Καὶ ὁ μὲν τὴν προσκομιδὴν ἔλεγεν, οἱ δὲ τοῖς φακιολίοις ἐρῥίπιζον. Εὐρέθη δὲ ὁ ῥηθεὶς πρεσβύτερος τὴν ἀναφορὰν ἐπιστάμενος. Ἐπειδὴ καὶ ἡ συνήθεια ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρέδραμεν, ὥστε τοὺς παῖδας ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου ἱερατείου ἴστασθαι ἐν ταῖς ἁγίαις συναξέσι καὶ πρῶτους, μετὰ τοὺς κληρικούς, τῶν ἁγίων μεταλαμβάνειν μυστηρίων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τισὶ τόποις ἐκφωνεῖν μεγάλως εἰώθασιν οἱ πρεσβύτεροι, εὐρέθησαν τὰ παιδιά τὴν εὐχὴν τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς ἐκμανθάνοντα, ἐκ τοῦ συνεχῶς αὐτὴν ἐκφωνεῖσθαι. Ὡς οὖν πάντα πεποιήκασιν κατὰ τὴν

ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν, πρὶν ἢ τοὺς ἄρτους μελίσωσι, πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατελήλυθε καὶ τὰ προσκομισθέντα πάντα κατέφαγε, καὶ τὴν πέτραν κατέκαυσεν ἅπασαν, ὡς μηδὲ τὸ παράπαν, μήτε τῆς πέτρας, μήτε τῶν ἐν αὐτῇ προσενεχθέντων, καταλειφθῆναι μνημόσυνον". (P.G. 87, 3080-1).

51. Πρβλ. Φίλια Γ., ἔνθ. ἀν., σ. 51.

52. Πρβλ. "Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης", σειρὰ "Μητρικόν", τ. ΣΤ', σ. 206-323, ἔκδ. Ἰουχαστηρίου Τιμίου Προδρόμου - Ἀκριτοχωρίου, Θεσσαλονίκη 1996. «Μολονότι δὲν κατονομάζεται ὁ συγγραφέας τοῦ "Βίου τῆς ὁσίας Μελάνης", σήμερα οἱ περισσότεροι ἐρευνητὲς δέχονται ὅτι εἶναι ἔργο τοῦ Γεροντίου (+485), ὁ ὁποῖος, μετὰ τὸν θάνατό της, ἐπέβλεπε τὶς μονές της στὰ Ἱεροσόλυμα". (Αὐτόθι, σ. 207).

53. «(80) ... Ἦν δὲ Κυριακὴ ἐπιφώσκουσα καὶ λέγει μοι (ἡ Ὁσία) πρὸ διαφάματος: "Καταξίωσον ἐπιτελέσαι ἡμῖν τὴν ἀγίαν ἀναφορὰν". Καὶ ἐν τῷ προφέρειν με, ἀπὸ τῆς πολλῆς ὀδύνης οὐκ ἴσχυον κρᾶσαι. Ἡ δὲ ὡς οὐκ ἤκουσεν τῆς ἐπικλήσεως, δηλοῖ μοι ἰσταμένῳ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ πάνυ ἀγωνιάσασα: "Ὑψωσον τὴν φωνὴν σου, ἵνα ἀκούσω τῆς ἐπικλήσεως"». ("Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης", ἔνθ. ἀν., σ. 314).

54. «(63) ... Αὐτὴ καθίσασα ὄλην τὴν νύκτα παρὰ τὴν κλίνην τοῦ θεοῦ αὐτῆς παρεκάλει αὐτὸν... Καὶ ποιήσασα αὐτὸν μεταλαβεῖν τρίτον τῶν ἀγίων Μυστηρίων, τῇ ἔωθεν... προέπεμψεν αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Κύριον». ("Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης", ἔνθ. ἀν., σ. 292).

55. «(81) Καὶ οὕτω μεταλαβούσης αὐτῆς τῶν θείων Μυστηρίων, παραγίνεται ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος σὺν τῷ κλήρῳ. Καὶ λαλήσαντες λόγους ἱκανοὺς περὶ σωτηρίας ψυχῆς... ἡ ἀγία αἰτήσασα καὶ παρ' αὐτοῦ κοινωνίαν, ἀπέλυσεν αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ». ("Βίος ὁσίας Μελάνης", ἔ.ἀ., σ. 314-6).

56. «(31) ... Γυναικὸς ὑπάτου τινὸς ἐν ξενιτεῖᾳ καταλυσάσης τὸν βίον εἰς τοὺς ἀγίους Τόπους ἀνήνεγκα τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἀγίᾳ ἀναφορᾷ σὺν τοῖς προτελειωθεῖσιν ἀγίοις... Καὶ ἐπειδὴ κοινωνοῦσα μεθ' ἡμῶν τῶν ὀρθοδόξων αἰρετικὴ εἶναι παρὰ τινῶν ἐλέγετο, οὕτως ἠγανάκτησεν ἡ μακαρία, ὡς πάραυτα καὶ παραχρῆμα εἰπεῖν μοι μετὰ παρησίας ὅτι: "Ζῆ Κύριος, ἐὰν αὐτὴν ὀνομάζεις, οὐκέτι κοινωνῶ σου τῇ προσφορᾷ". Ὡς δὲ ἔδωκα αὐτῇ λόγον ἐπὶ τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου μηκέτι αὐτὴν ὀνομάσαι, ἔφη: "Τέως τὸ ἅπαξ τοῦτο, ἐπειδὴ ὠνόμασας αὐτὴν, οὐ κοινωνῶ" ». ("Βίος τῆς ὁσίας Μελάνης", ἔνθ. ἀν., σ. 248-50).

57. Πρβλ. P.G. 116, 753-93.

58. Πρβλ. "Ὀδοιπορικὸ τῆς Αἰθερίας", σ. 64, ἔκδ. "Τήνου", Αθῆναι 1989. (Ὑπὸ νέᾳ ἔκδοσι).

59. Αὐτόθι.

60. ΒΕΠΕΣ, τ. 52, σ. 286-7.

61. "(Γ', β', 2) Τῶν λειτουργῶν δέ, οἱ μὲν ἐστᾶσι παρὰ τὰς τοῦ ἱεροῦ πύλας συγκεκλεισμένας, οἱ δὲ ἄλλο τι τῶν τῆς οἰκείας τάξεως ἐνεργοῦσιν... Πρὸς οἷς... ἡ μυστικὴ τῶν ἱερῶν πτυχῶν ἀνάρρησις (διπτύχων ἀνάγνωσις) ἐπιτελεῖται".

62. "(Ζ', γ', 10) Τὰς δὲ τελεστικὰς ἐπικλήσεις οὐ θεμιτὸν ἐν γραφαῖς ἀφερμηνεύειν, οὐδὲ τὸ μυστικὸν αὐτῶν, ἢ τὰς ἐπ' αὐταῖς ἐνεργουμένας ἐκ Θεοῦ δυνάμεις, ἐκ τοῦ κρυφίου πρὸς τὸ κοινὸν ἐξάγειν· ἀλλ' ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ἱερά παραδόσις ἔχει, ταῖς ἀνεκπομπεύτοις μνήσεσιν αὐτὰς ἐκμαθῶν...".

63. Πρβλ. τὶς ἐξῆς πατερικὲς φωνὲς εἰς ἀντίκρουσιν τῶν σημερινῶν τηλεοπτικῶν ἀσεβημάτων: α') "Ταῦτα τὰ Μυστήρια, ἃ νῦν ἡ Ἐκκλησία διηγεῖται σοι τῷ ἐκ

κατηχουμένων μεταβαλλομένω, οὐκ ἔστιν ἔθος ἔθνικοις διηγείσθαι. Οὐ γὰρ ἔθνικῶ τὰ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος διηγοῦμεθα μυστήρια, οὐδὲ τὰ περὶ τῶν μυστηρίων ἐπὶ κατηχουμένων λευκῶς λαλοῦμεν· ἀλλὰ πολλὰ πολλάκις λέγομεν ἐπικεκαλυμμένως, ἵνα οἱ εἰδότες πιστοὶ νοήσωσι, καὶ οἱ μὴ εἰδότες μὴ βλαβῶσι". (Ἁγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, "Κατήχησις φωτιζομένων" ς', κθ', -- P.G. 33, 589B).

β') "Δέον, ὡς γέγραπται, μυστήριον βασιλέως καλὸν κρύπτειν· καὶ ὡς ὁ Κύριος παρήγγειλε· Μὴ δῶτε τὰ ἅγια τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων. Οὐ γὰρ χρή τὰ μυστήρια ἀμυήτοις τραγωδεῖν, ἵνα μὴ Ἕλληνες μὲν ἀγνοῦντες γελῶσι, κατηχούμενοι δέ, περίεργοι γενόμενοι, σκανδαλίζονται". (Μ. Ἀθανασίου, "Ἀπολογητικὸς Β'", ια', -- ΒΕΠΕΣ 31, 59).

γ') "Μυστικῶς τὰ μυστικὰ φθέγγεσθαι, καὶ ἀγίως τὰ ἅγια, καὶ μὴ ῥίπτειν εἰς βεβήλους ἀκοὰς τὰ μὴ ἔκφορα (κοινολογήσιμα), μηδὲ σεμνοτέρους ἡμῶν ἀποφαίνωμεν τοὺς προσκυνοῦντας τοῖς δαιμονίοις καὶ τῶν αἰσχυρῶν μύθων καὶ πραγμάτων θεραπευτάς". (Ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος κζ', ε', -- ΒΕΠΕΣ 59, 215).

64. Ἁγίου Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, "Μυσταγωγία", Δ', 10-22, (ἔκδ. Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σειρὰ "Ἐπὶ τὰς Πηγὰς", σελ. 128-30, Ἀθῆναι 1973). Διὰ τὸ δυσκολονόητον τοῦ χωρίου παραθέτομε καὶ τὴν εἰς τὴν ἄνω ἔκδοσιν εὐρισκομένη νεοελληνικὴ του ἀπόδοσιν: "Ὁ ἄνθρωπος εἶναι Ἐκκλησία μυστικὴ, πού μὲ τὸ σῶμα του, ὅπως μὲ ναό, λαμπρύνει τὴν πρακτικὴν ἰκανότητα τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἐνάρετην ἄσκησιν τῶν ἐντολῶν σύμφωνα μὲ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν· μὲ τὴν ψυχὴν του, ὅπως μὲ ἱερὸ βῆμα, προσφέρει μὲ τὸν λόγον τὸν Θεὸν τοὺς ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως προερχομένους λόγους κατὰ τὴν διενέργειαν τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἀφοῦ δεχθοῦν τὴν καθαρὴν πνευματικὴν περιτομὴν τῆς ὕλης· καὶ μὲ νοῦ, ὅπως μὲ θυσιαστήριον, μὲ ἄλλη πολὺλογη καὶ πολὺφθογγη σιγῇ, προσκαλεῖ τὴν πολυμύνητην μέσα στὰ ἄδυτα τῆς σκοτεινῆς καὶ ἀκατανόητης μεγαλοφωνίας σιγῆς τῆς θεότητος. Καὶ πού τὴν οἰκειώνεται, ὅσο γίνεται στοὺς ἀνθρώπους, μὲ τὴν μυστικὴν θεολογίαν καὶ γίνεται ὅπως πρέπει νὰ εἶναι αὐτός, πού ἔγινε ἄξιός νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ ὁ Θεὸς καὶ πού σφραγίσθηκε μὲ τὶς ὀλόφωτες λάμπεις του".

65. Αὐτόθι, Η' - ΚΑ'.

66. Πρβλ. P.G. 98, 384-453. (Ἐκδοσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐτοιμάζεται παρ' ἡμῶν).

67. α'). "Τὸ Βῆμα δηλοῖ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, εἰς ὃ καὶ μόνοι οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μετ' αὐτῶν εἰσίασι...καὶ μόνοις τοῖς ἱερεῦσιν (τὴν εἴσοδον) οὔσαν ἐπίβατον". (P.G. 98, 392A).

β'). "Τὸ κατὰ ἀνατολὰς εὐχέσθαι, παραδεδομένον ἐστίν, ὡς καὶ τὰ λοιπά, ἐκ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ ἔστιν οὕτω, διὰ τὸν νοητὸν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν, ἐπὶ γῆς φανῆναι ἐν τοῖς μέρεσι τῆς ἀνατολῆς τοῦ αἰσθητοῦ ἡλίου, κατὰ τὸν προφήτην τὸν λέγοντα: "Ἀνατολὴ ὄνομα Αὐτῶ", καὶ πάλιν: "Προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ κατὰ ἀνατολὰς", καί: "Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες Αὐτοῦ", καὶ πάλιν: "Στήσονται οἱ πόδες Κυρίου ἐπὶ τὸ ὄρος Κυρίου τῶν ἐλαιῶν κατὰ ἀνατολὰς". Ταῦτά φασι οἱ Προφῆται. Καὶ διὰ τὸ ἀποκαραδοκεῖν ἡμᾶς πάλιν τὸν ἐν Ἐδέμ παράδεισον κατὰ ἀνατολὰς ἀπολαμβάνειν, καὶ ὡς ἐκδεχομένους τὴν ἀνατολὴν τῆς φωτοφανείας τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου

παρουσίας και παλιγγενεσίας". (P.G. 98, 392B).

68. α'). "Τὰς μυστικάς, λέγω, εὐχὰς τῆς φιλανθρωπίας...". (P.G. 98, 424D).

β'). "Ἡ δὲ τῶν θυρῶν κλεισίς καὶ ἡ ἐπάνωθεν τούτων ἐξάπλωσις τοῦ καταπετάσματος...τὴν νύκτα ἐκείνην δηλοῖ". (P.G. 98, 425D).

γ') "Καθὼς γὰρ ἐλάλησεν ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσῇ ἀοράτως καὶ ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸν Θεόν, οὕτω καὶ ὁ ἱερεὺς". (P.G. 98, 429B).

69. Πρβλ. P.G. 98, 429B-C.

70. Πρβλ. P.G. 98, 437B.

71. "Ἡ διαχρονικὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας πάνω στὸ θέμα αὐτό, ὅπως φαίνεται στὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἔντυπα κείμενα τῆς θείας Λειτουργίας, καὶ ὅπως διασώζεται μέσα σὲ χώρους, στοὺς ὁποίους γίνεται σεβαστὴ καὶ διαφυλάσσεται ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ ἢ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, δείχνει τὴν ἐπιπολαιότητα τῶν Κληρικῶν ἐκείνων, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ ἀλλοιώσουν ὄχι ἀπλῶς ἓνα τυπικόν, ἀλλὰ τὴν ὅλη θεολογία, ποὺ συνδέεται μὲ τὴν τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας". (Μητροπολίτου Ναυπάκτου κϋρ-Ἱεροθέου, ἔνθ. ἀν., ἀρ. φ. 1432, 2-11-2001, σ. 3).

72. Πρβλ. P.G. 98, 452C-D. Τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, "Ἱστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ Μυστικὴ θεωρία", σώζεται εἰς τέσσαρες παραλλαγές, μὲ ἐλάχιστες οὐσιαστικὰς διαφορὰς μεταξύ των. Ἡ παραλλαγή, τὴν ὁποίαν μετέφρασε εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Ἀναστάσιος ὁ Βιβλιοθηκᾶριος, (πρβλ. Χρήστου Π., "Ἑλληνικὴ Πατρολογία", τ. Ε', σ. 348, Θεσσαλονίκη 1992), τὸν Θ' αἰῶνα, δὲν περιέχει τὸ χωρίον αὐτό. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γερμανοῦ δὲν προϋποθέτει τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπειδὴ τίποτε δὲν ἀποδεικνύει ὅτι, ἡ παραλλαγή, ὅπου μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου, εἶναι ἡ ἀυθεντικωτέρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδὴ ὀλόκληρο τὸ σύγγραμμα, καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα, τὰ ὁποῖα μετεφράσθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου, ἀναφέρεται εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως εἰς τὴν μυστικὴν ἀνάγνωσι τῶν εὐχῶν, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἀμέσως προηγουμένη παράγραφος.

73. Πρβλ. Φίλια Γ., ἔνθ. ἀν., πολλαχοῦ τῆς μελέτης του.

74. "(Ἐπιστολὴ Γ') ...Εἰ γὰρ μυστήρια, πάντως καὶ ἀπόκρυφά εἰσι· τὸ δὲ ἀποκεκρυμμένον τίς ἂν κύριος λογισμοῦ προτρέποιτο τὸν ἐκτὸς ταῦτα κατανοεῖν; Μυστήρια γὰρ εἰσι τὰ παρὰ τῶν ἱερέων νῦν πραττόμενα καὶ ἐν σιγῇ τελοῦνται. Ἐν ἄλλοις δὲ τόποις αὐτὸς ἐώρακα καὶ καταπέτασμα περὶ τὸ θεῖον βῆμα κρεμάμενον κατὰ τὸν καιρὸν τῶν μυστηρίων ὑφαπλοῦσθαι καὶ καλύπτειν, ὥστε μηδ' αὐτοὺς τοὺς ἱερεῖς ὁρᾶσθαι παρὰ τῶν ἑξωθεν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μακαριστὸς ἐν πατριάρχαις ἐποίησε κυρὸς Εὐστάθιος". ("Sources Chretiennes"-S.C., τ. 81, σ. 232-4).

75. "Ἐπιστολὴ" Η', 3 -- Πρβλ. S.C. 81, 282-4.

76. "Ἐπιστολὴ" Η', 4, 5 -- Πρβλ. S.C. 81, 284-6. Εἶναι χρήσιμο νὰ σημειώσωμε καὶ τὰ "λειτουργικά" παραγγέλματα τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου πρὸς τοὺς μαθητάς του, μοναχοὺς τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος, ὅπου δὲν εἶχαν ἐσωτερικὴ πνευματικὴ γνῶσι καὶ ὅμως ἤθελαν νὰ θεολογοῦν: "Πῶς, κατηχούμενος ὢν, διδάσκειν ἐθέλεις καὶ περὶ ὧν οὐκ οἶδας ἢ ἤκουσας πολυπραγμονεῖν θρασύνῃ διαλέγεσθαι;". ὄντας δὲ κατηχούμενος οὐσιαστικῶς παραμένει ἔξω ἀπὸ τὴν θύρα τῆς Ἐκκλησίας, ἔστω καὶ ἂν εὐρίσκειται ἐντὸς τοῦ ναοῦ: "Οὐκ οἶδας ὅτι ἔξω τῶν προθύρων τῆς ἐκκλησίας, οἶα δὴ κατηχούμενος

ἴστασαι, εἰ καὶ αὐθαδεῖα γνώμης ἑαυτῶ τὴν μετὰ πάντων τῶν πιστῶς καὶ καθαρῶς εὐχομένων προτρέπεις στάσιν, μὴ τοῖς ἀποστολικοῖς κανόσιν ἐπόμενος;". Ἐν συνεχείᾳ δίδει καὶ τὸν ὄρισμό τοῦ κατηχουμένου, ἀφοῦ κατηχούμενος εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἐκεῖνος, ὅπου δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὴν θεωρία τοῦ Θεοῦ: "Κατηχούμενος γὰρ οὐχ ὁ ἄπιστος μόνος ἄρτι λέγεται, ἀλλὰ καὶ ὁ μὴ ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ νοὸς τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενος". (Πρβλ. Μητροπ. Ναυπάκτου κῦρ-Ἱεροθέου, ἔ.ἀ., ἀρ. φ. 1430, 19-10-2001, σ. 4).

77. "Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος", ἔνθ. ἀν.

78. "Εἰς τὴν Β' Κορινθίους", Ὁμιλία ΙΗ', -- P.G. 61, 527.

79. Πρβλ. P.G. 140, 417-68.

80. "(κα'): Ἡ δὲ τῶν θυρῶν κλεισίς καὶ ἡ ἐπάνω τούτων ἐξάπλωσις τοῦ καταπετάσματος... τὴν νύκτα ἐκείνην δηλοῖ, καθ' ἣν ἡ τοῦ μαθητοῦ προδοσία προέβη". (P.G. 140, 445B).

81. "(κδ':24) ...Οἱ μύσται τῆς σωτηρίας ἡμῶν καὶ μυσταγωγοὶ ποτὲ μὲν τὴν διὰ πάθους οἰκονομίαν καὶ μακροθυμίαν ὕμνουσι· ποτὲ δὲ θεοπρεπῆ καὶ καθαρὰν τῆ ὑπερουσίῳ φύσει τὴν δοξολογίαν προσφέρουσιν, ὡς ἐξ αὐτῶν χερουβὶμ καὶ τῶν σεραφὶμ ἀποδιδομένην αὐτῶ· εἰς τοῦτο γὰρ ὁδηγεῖ ἡμᾶς ἡ λέγουσα ἐκφώνησις· Τὸν ἐπινίκιον ὕμνον... (κε':25) Πρὸς δὲ καὶ ὁ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τρισάγιος ὕμνος· τούτου δὲ ἀδομένου, ἡ εὐχή μάλιστα μὲν τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἀλλὰ καὶ τοῦ θείου Χρυσοστόμου, ἀπὸ τῆς θείας ἀρχομένη φύσεως εἰς τὴν σάρκωσιν κάτεισι, καὶ πᾶσαν τὴν σωτήριον οἰκονομίαν διαγορεύσαντες ἐκφωνοῦσι τό· Λάβετε, φάγετε". (P.G. 140, 449A-B).

82. "(κθ':29) Εἰς τὴν ἀπλήν δὲ ἔννοιαν ἡμᾶς ἀνάγει ἡ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοιαύτης εὐχῆς ἐκφώνησις οὕτως εἰρημένης καὶ παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ὡς καὶ παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου...". (P.G. 140, 456C).

83. "(λβ':32) ...Μετὰ δὲ τοὺς θεηγόρους Ἀποστόλους τινὲς τῶν ἁγίων Πατέρων ἰδιαζόντως ἕκαστος καὶ εὐχὰς ἐποιοῦντο καὶ ἐκφωνήσεις...". (P.G. 140, 460B).

84. «Ὅταν δ' ἀκούσης τό· "Ἐτι προσφερόμεν σοι τὴν λογικὴν λατρείαν ταύτην", καὶ τῶν μὲν ἄλλων ἁγίων τὰς κλήσεις μυστικῶς ὑποψιθυρίζοντα τὸν ἀρχιερέα, ἐκφωνοῦντα δὲ τρανότερον τό· "Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας"...». (P.G. 140, 456B).

85. "(λγ':33) ...Καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχέσθαι δικαιοῦσι... Εἶτα ἡ ἐκφώνησις· Ἐν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε...". (P.G. 140, 460D).

86. "(λγ':33) ...Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας ἐκφωνήσεις τὰ δίπτυχα τῶν ζώντων, οἷον ἀρχιερέων βασιλέων καὶ λοιπῶν, ἐκφωνοῦντος τοῦτο τοῦ διακόνου, λέγονται...καὶ εὐθὺς καὶ ἕτερα εὐχὴ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ· εἶτα μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ἀναφωνεῖται...Πάτερ ἡμῶν...". (P.G. 140, 461A).

87. "(λζ':37) Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν οὖν τῆς κεφαλοκλισίας...". (P.G. 140, 464C).

88. "(λη':38) ...Ἡ δ' ὀπισθάμβωνος εὐχή, οἷον εἰς σφραγίς ἐστὶ πάντων τῶν αἰτημάτων καὶ ἀνακεφαλαίωσις τακτικὴ, πρέπουσα τοῖς πρώτοις καὶ τιμιωτέροις ἐπιλόγοις... Ἐπειδὴ γὰρ τινες τῶν ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου ἐστώτων εἰς ἀπορίαν πολλάκις χωροῦσι, γνωσιμαχοῦντες καὶ λέγοντες· Τίς ἄρα ὁ σκοπὸς καὶ ἡ τῶν παρὰ τοῦ ἀρχιερέως ὑποψιθυριζομένων εὐχῶν ἔννοιά τε καὶ δύναμις; καὶ ἐφίενται τινα εἴδησιν καὶ τούτων λαβεῖν· κατὰ τοῦτο οἱ θεῖοι Πατέρες, ὡς ἀνακεφαλαίωσιν πάντων τῶν διὰ τῶν εὐχῶν αἰτουμένων, τὸν χαρακτήρα ταύτης ἐποίησαντο, διδάσκοντες τοὺς ἐπιζητοῦντας ἐκ τοῦ κρασπέδου τὸ

ὑφασμα". (P.G. 140, 465B-C).

89. Πρβλ. "Τὸ Ἀγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης", τ. Β', σ. 101, ἔκδ. Ἱ. Μονῆς Ἀγίας Θεοδώρας, Θεσσαλονίκη 1997.

90. "Περὶ τῶν...ἀντιφώνων", 1, -- Πρβλ. "Sources Chretiennes" (S.C.), τ. 4 bis, σ. 122.

91. Φίλια Γ., "Ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στὴ Λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας", ἔκδ. "Γρηγόρη", Αθήναι 1997.

92. Πλὴν μιᾶς φορᾶς, διὰ τὴν ἐκφώνησι τῆς δοξολογικῆς κατακλειῖδος τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Πρβλ. Φίλια Γ., ἔνθ. ἄν., σ. 209, ὑποσ. 1080.

93. Κατὰ τὸν καθ. Π. Χρήστου. Πρβλ. "Τὸ Ἀγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης", ἔνθ. ἄν., σ. 104.

94. "Περὶ τῶν...ἀντιφώνων", 2, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 122-4.

95. "Περὶ τῶν...ἀντιφώνων", 5, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 124.

96. Κατὰ τὸν καθ. Π. Χρήστου. Πρβλ. "Τὸ Ἀγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης", ἔνθ. ἄν., σ.105.

97. "Περὶ τῶν...ἀντιφώνων", 7, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 126.

98. "Περὶ τῶν μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον αἰτήσεων", 4, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 160-2.

99. Ἔστω εἰς αὐτὰ τὰ "ὀλίγα, ἀπεκομμένα καὶ ἀποσπασματικά", συμφώνως πρὸς τὴν κρίσι κάποιων σημερινῶν θεολόγων.

100. Πρβλ. Σμέμαν Ἀλ., "Εὐχαριστία", πολλαχοῦ, ἰδίως σ. 32, 63, 182, 255, ἔκδ. "Ἀκρίτα", Αθήναι 1987.

101. "Περὶ τῶν μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν δώρων", 2, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 166.

102. "Περὶ ὧν ὁ ἱερεὺς...εὐχεται ὑπὲρ τῶν ἱερῶν δώρων", 9, 10, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 216.

103. "Περὶ...τῆς κλίσεως τῶν κεφαλῶν", 1, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 218.

104. "Περὶ...τῆς κλίσεως τῶν κεφαλῶν", 3, 4, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 220.

105. "Περὶ...τῶν πρὸς τῷ τέλει τῆς ἱερουργίας εὐχῶν", 3, 4, -- Πρβλ. S.C. 4bis, 302-4.

106. "Περὶ...τῶν πρὸς τῷ τέλει τῆς ἱερουργίας εὐχῶν", 6 -- Πρβλ. S.C. 4bis, 304-6.

107. α') «(τθ':309) ...Εἶς...φησι..."Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ"... ὅτε καὶ ὁ ἱερεὺς τὰς ἐωθινὰς εὐχὰς καθ' ἑαυτὸν τῷ Θεῶ ἀναφέρει, μεσίτης ἐπὶ τοῖς λεγομένοις δεικνύμενος...». ("Περὶ τῆς θείας προσευχῆς", -- P.G. 155, 565D).

β') «(τλβ':332) ...Καὶ φησιν "Ἀντιλαβοῦ"...διὰ τούτου τε καὶ τῆς μυστικῆς ἔνδον εὐχῆς ὁ ἱερεὺς, τὰ τῆς παραθήκης πρὸς Θεὸν ἡμᾶς ποιῆσαι διακελεύεται. Καὶ..."Τῆς Παναγίας ἀχράντου"...». (Αὐτόθι, -- 604A).

γ') «(τλγ':333) Ὁ ἱερεὺς ποιεῖται τὴν εἴσοδον (τοῦ ἔσπερινου)...Ἔθεν καὶ ἐν σιγῇ καὶ κλίνων προσεύχεται...». (Αὐτόθι, -- 608A).

δ') «(τλη':338) Μετὰ δὲ ταῦτα ἡ ἐκτενὴς δέησις καὶ αἱ αἰτήσεις παρὰ τοῦ ἱερέως τελοῦν-ται..."Σοί, Κύριε", λέγοντες...Εἶτα συνήθως ἐν ἐκφωνήσει δοξολογεῖ ὁ ἱερεὺς, καὶ τὴν εἰρήνην ἐπευξάμενος πᾶσι καὶ κλῖναι βοήσας τὰς κεφαλὰς...ἐπεύχεται διὰ τὴν ἱερωσύνην. Οὐ γὰρ ἑαυτῷ θαρῶρει, καὶ αὐτὸς χρήζων ἐλέους. Διὸ καὶ ἐπεύχεται εὐλαβῶς καὶ μετὰ σιγῆς συσσελλόμενος καὶ ἀγωνιῶν ἐν τῷ πρὸς Θεὸν ὀμιλεῖν τε καὶ μεσιτεύειν... Καὶ θαρῶρης ὡς ἐπιτεύξεται, ἀνίσταται καὶ ἐκφωνήσας ἀνυμνεῖ "Εἴη τὸ κράτος..."». (Αὐτόθι, -- 612D).

108. "Περὶ τῆς θείας προσευχῆς", -- P.G. 155, 661B.

109. "Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν", ξβ', -- P.G. 155, 255B.

110. "Περὶ τοῦ ἁγίου Ναοῦ καὶ τῆς τούτου καθιερώσεως", ρθ', -- P.G. 155, 313A-B.

111. "Περὶ τῆς θείας προσευχῆς", 322, -- P.G. 155, 588A.

112. Αυτόθι, -- 333, 608A.
113. Αυτόθι, -- 338, 612D- 613A.
114. "(Ⓣ':98) ...Εἶτα, (μετὰ τὴν μεγάλην εἴσοδο), κλείονται μὲν αἱ θύραι, ὅτι τάξεις καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ οὐ θεωρητὰ τοῖς ὑποδεεστέροις καὶ κατωτέρω τὰ ὑψηλά, οὐδὲ πᾶσι γνωστὰ τὰ μυστήρια, ἐπεὶ καὶ τότε κεκαλυμμένος ἔσται πολλοῖς, καὶ κατὰ μικρὸν ἀνοιγόμενος ὁ Ἰησοῦς...". ("Περὶ τῆς ἱεράς Λειτουργίας", -- P.G. 155, 296B).
115. "(πγ':83) Εἰσελθόντος δὲ (τοῦ ἀρχιερέως), (ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος μετὰ τὴν μεγάλην εἴσοδο), κλείονται αἱ θύραι, ὅτι οὐ πᾶσιν ὁράσθαι ἄξιον τὰ μυστήρια, ἀλλὰ μόνοις τοῖς τῆς ἱερωσύνης ἐνεργοῖς... Ὁ μὲν γὰρ ἱεράρχης ἀμέσως τῇ ἱερά προσεγγίζει τραπέζῃ, οἱ δὲ γε ἱερεῖς καὶ λειτουργοὶ δι' αὐτοῦ. Διὰ δὲ τῶν ἱερέων καὶ λειτουργῶν τῆς φρικτῆς κοινωνίας καὶ τῶν ἱερῶν ὕμνων οἱ τοῦ λαοῦ μετέχουσι. (πδ') Μετὰ δὲ τὴν πρώτην εὐχήν, τοῦ ἱεροῦ λεγομένου Συμβόλου, ὁ ἀσπασμὸς γίνεται...". ("Περὶ τοῦ θείου ναοῦ", -P.G. 155, 732A).
116. "Περὶ τῆς θείας προσευχῆς", τνε':355, -- P.G. 155, 660A.
117. "Περὶ τῆς ἱεράς Λειτουργίας", Ⓣθ':99, -- P.G. 155, 301C.
118. "Περὶ τῆς θείας προσευχῆς", τνε':356, -- P.G. 155, 661A.
119. Πρβλ. Δημητρίου, "Εὐχολόγια", τ. β', σ. 304, Κίεβον 1901.
120. Αυτόθι, σ. 305.
121. Αυτόθι, σ. 309, ὑποσ. 1.
122. Αυτόθι, σ. 311, ὑποσ. 1.
123. Αυτόθι, σ. 311, ὑποσ. 1.
123. Αυτόθι, σ. 314-5, ὑποσ. 1.
124. Αυτόθι, σ. 317.
125. "Περὶ τῶν ὀφφικιάλων", Δ', Β 76, (ἔκδ. J. Verpeaux: "Pseudo-Kodinos, Traite des Offices", C.N.R.S., Paris 1976, σελ. 237, στίχ. 6-8).
126. Πρβλ. Γιάγκου Θ., "Κανονικολειτουργικὰ Ι", ἔκδ. "Δεδούση", Θεσσαλονίκη 1996, σ. 212 καὶ ὑποσ. 94. (Δὲν παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ ἐρευνητοῦ, δυστυχῶς, ὁλόκληρο τὸ χωρίον τοῦ φ. 166α ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 436 [441] Σιναϊτικοῦ κώδικος: ἐντεῦθεν καὶ σύγχυσις ἐπικρατεῖ περὶ τοῦ τί ἐννοεῖ μὲ τὸ "ὡς καὶ τὰ λοιπά": τὶς εὐχὴς ἢ τὴν μνημόνευσιν τῶν ὀνομάτων, ὅπου πάντως καὶ τὰ δύο ὑπονοεῖ ὅτι ἐγένοντο μυστικῶς).
127. «Λόγος περὶ Ἰερωσύνης, ἀνωνύμου τινὸς καὶ εὐλογημένου», (ἐκ χειρογράφου τῆς Ἱ. Μονῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἁγίου Ὁρους), ἔκδ. "Ὁρθοδόξου Κυψέλης", Θεσσαλονίκη 1978, σ. 16.
128. Ὅπως ἀναγνωρίζουν καὶ ἀμφιταλαντευόμενοι ἐπὶ τοῦ θέματος ἐρευνηταί. Πρβλ. Φίλια Γ., ἐνθ. ἀν., σ. 112.
129. Πρβλ. Τσίγκου Β.: "Ἐκκλησιολογικὴ θεσις τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου", ἔκδ. "Ὁρθοδόξου Κυψέλης", Θεσσαλονίκη 1999, -- Κορναράκη Κ.: "Ἡ θεολογία τῶν Εἰκόνων κατὰ τὸν ὄσιο Θεόδωρο τὸν Στουδίτη", ἔκδ. "Ἐπεκτάσεως", Κατερίνη 1998.
130. "Λόγος ἀπολογητικὸς...πρὸς τὰς εἰκόνας", Α', 23 -- Β', 16.
131. Πρβλ. Τσίγκου Β. -- Κορναράκη Κ., ἐνθ. ἀν.
132. Πρβλ. ἀρχιμ. Νικοδήμου: "Ἡ θέσις τῶν Κολλυβάδων ἐναντι τῶν μυστικῶν εὐχῶν", ἐν περιοδ. "Πρωτᾶτον", Καρυαὶ Ἁγίου Ὁρους, Ἰουλ.-Σεπτ. 2001, τ. 83, σ. 80.

133. Αὐτόθι, σ. 81, - Πρβλ. Πάσχου Π., "Ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίῳ", ἔκδ. "Ἄρμου", Ἀθήναι 1996, σ. 87.
134. Πρβλ. Πάσχου Π., ἔνθ. ἀν., σ. 176.
135. "Πηδάλιον", ἔνθ. ἀν., σ. 645, ὑποσ. 3, 4.
136. Πρβλ. ἀρχιμ. Νικοδήμου, ἔνθ. ἀν., σ. 86.
137. Πρβλ. Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου, "Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολήν", τ. Α', σ. 136, Ἐνετίησιν 1819.
138. Μητροπολίτου Ναυπάκτου κῦρ-Ἱεροθέου, ἔνθ. ἀν., ἀρ. φ. 1431, (26-10-2001), σ. 3.
139. Ἁγίου Συμεὼν Θεσσαλονίκης, "Περὶ τῆς θείας Λειτουργίας", Cη'-Cθ', --P.G. 155, 296-7.
140. Μητροπολίτου Ναυπάκτου κῦρ-Ἱεροθέου, ἔνθ. ἀν., ἀρ. φ. 1432, (2-11-2001), σ. 3.
141. Ἁγίου Νικοδήμου Ἁγιορείτου: "Ὁμολογία Πίστεως", σ. 6-7, ἐν Βενετίᾳ 1819. -- Πρβλ. Πάσχου Π., ἔνθ. ἀν., σ. 108.